

परिच्छेद एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

शिक्षा मानव विकासको संशाधन हो । यो सामाजिक सशक्तिकरणको माध्यम हो । यसले सामाजिक सशक्तिकरणका माध्यमद्वारा समाजका हरेक नागरिकलाई विकासको मूल प्रवाहमा समाहित गर्छ । तसर्थ हरेक राष्ट्रले राष्ट्रहितलाई ध्यानमा राखी उपयुक्त शिक्षा प्रणाली अवलम्बन गरेको हुन्छ, र सो शिक्षा प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि मूल्याङ्कनका विभिन्न साधन र प्रक्रियाहरू उल्लेख गरेको हुन्छ ।

सामान्य अर्थमा 'मूल्याङ्कन' शब्दले कुनै वस्तु, व्यक्ति, घटना, प्रक्रिया आदिको लेखाजोखा गर्नु, गुण वा दोषको लेखाजोखा गर्नु भन्ने बुझिन्छ (शर्मा एण्ड शर्मा, २०६५) । कुनै पनि पक्षको कमीकमजोरी पहिचान गरी सुधार गर्नु यसको प्रमुख उद्देश्य हुन्छ । यो मानव जीवनका हरेक क्षेत्रमा लागू हुन्छ । समाज विकासका हरेक क्षेत्रमा यो आवश्यक हुन्छ । अझ शैक्षिक क्षेत्रमा त यसको अपरिहार्यता भन्न बढी हुन्छ । मूल्याङ्कन विना शिक्षा प्रणाली र शैक्षिक प्रक्रिया प्रभावकारी रूपमा अघि बढ्न सक्दैन । तसर्थ हरेक राष्ट्रले आफ्नो देशको शिक्षा प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन पाठ्यक्रममा शिक्षण सिकाइका उद्देश्य, विषयवस्तु, शैक्षिक सामग्री, शैक्षणिक प्रक्रिया र मूल्याङ्कन प्रक्रियाको स्पष्ट खाका तयार पारी कार्यान्वयन गराएको हुन्छ ।

निरन्तर मूल्याङ्कन भनेको विद्यार्थीहरूले गरेका प्रगतिको नियमित लेखाजोखा गर्ने परिपार्टी हो यो एउटा अनौपचारिक पद्धति हो । यसमा विभिन्न विधि र प्रविधिहरू अपनाइन्छ (पा.वि.के. २०५९) । यो कक्षा शिक्षणका हरेक क्रियाकलापसँगै आवश्यकता अनुसार निरन्तर रूपमा सञ्चालन गरिन्छ । यो शिक्षण सिकाइको एउटा अभिन्न अङ्ग हो । यस मूल्याङ्कन प्रक्रियामा कुनै पनि समयमा मूल्याङ्कनका विविध माध्यम (लिखित, मौखिक, प्रश्नोत्तर, अवलोकन, विगतमा गरेमा काम आदि) बाट विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गरिन्छ । निरन्तर मूल्याङ्कन निर्माणात्मक उद्देश्यका लागि अपनाइन्छ । यो मूल्याङ्कन प्रक्रिया विद्यार्थीलाई कक्षा चढाउने कुराको निर्णय लिनको लागि भन्दा पनि शिक्षण

सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन पृष्ठपोषण लिनका लागि उपयोग गरिन्छ (पा.वि.के. २०५९) ।

विद्यमान मूल्याङ्कन प्रणाली मुख्यतः परीक्षा प्रणालीमा निर्भर रहेको र त्यस्तो मूल्याङ्कन प्रणालीले विद्यार्थीमा त्रास पैदा गरेको जसले गर्दा विद्यार्थीले बीचैमा कक्षा छाड्ने दर बढिरहेको अनुत्तीर्ण दर बढेको, कक्षा दोहोर्‍याउने दर बढी हुने गरेको आदि समस्या रहेकोले यस स्थितिमा सुधार ल्याउने एउटा मुख्य कसी निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली भएको ठहर गरी शैक्षिक सत्र २०५६/०५७ देखि परीक्षणको रूपमा लागू भएको छ (पौडेल, २०६३) ।

यसरी विद्यमान मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गरी विद्यार्थीमा परीक्षाको उपलब्धीदर बढाउन विद्यालय भर्ना भएका विद्यार्थीलाई विद्यालयमा टिकाई राख्न, सहजै देखिने भर्ना दर (GER) र खुद भर्ना दर (NER) बीच सन्तुलन कायम गर्न र कक्षा छोड्ने दर घटाउन निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी हुने हुनाले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ । त्यसका साथै यो मूल्याङ्कन पद्धतिले विद्यार्थीको व्यक्तित्व निर्माणमा सही मार्ग दर्शन गर्न शिक्षकलाई मद्दत गर्छ । शिक्षकमा आवश्यक योग्यता दक्षता र सीपको विकास गरी शिक्षणलाई अझ प्रभावकारी बनाउन समेत यो पद्धति उपयोगी छ । यस कार्यक्रमको सही कार्यान्वयनले अधिक विद्यार्थी असफल हुने गरेको अवस्थामा पनि सुधार ल्याउन सकिने साथै विद्यालयको शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याउनका लागि विद्यार्थीको शिक्षण सिकाइ र मूल्याङ्कन दुवै प्रक्रियामा सम्बन्धित अभिभावकलाई जिम्मेवारीका साथ विद्यालयका गतिविधिसँग नजिकको सम्बन्ध राख्न समेत यसले मद्दत गर्छ, भन्ने दार्शनिक विश्वासका साथ यो कार्यक्रम लागू भएको पाइन्छ (पौडेल, २०६३) ।

रा.शि.प.यो. २०२८ ले प्राथमिक शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउन मूल्याङ्कन कार्यलाई व्यवस्थित गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । यस योजना अनुसार मूल्याङ्कन कार्यलाई व्यवस्थित गर्न आन्तरिक मूल्याङ्कन प्रक्रियामा जोड दिँदै विद्यार्थी प्रगति विवरण राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेको भए तापनि मूल्याङ्कन प्रभावकारी हुन नसकेकोले अझ व्यवस्थित गर्न वि.सं. २०३५ मा प्राथमिक तहको आन्तरिक मूल्याङ्कनको रूपमा ३ वटा त्रैमासिक परीक्षा र १ वटा अन्तिम परीक्षा लिनुपर्ने र कार्यको निरीक्षण निरन्तर गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ (जवरा, श्रेष्ठ, रञ्जितकार २०६०) ।

रा.शि.प.यो २०२८ को मध्यावधि मूल्याङ्कन २०३२ देखि नै नेपालमा प्राथमिक तहमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली सुरुआत हुन खोजेको देखिन्छ, तथापि प्राथमिक तहमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया प्रभावकारी बन्न नसकेको र खास गरी मूल्याङ्कन प्रक्रिया परीक्षा प्रणालीमा निर्भर भएकाले विद्यार्थीमा परीक्षाको भयबाट विद्यार्थी विद्यालय आउन छोड्नु, अनुत्तीर्ण हुनेको सङ्ख्या बढी हुनु, कक्षा दोहोर्‍याउने दर घट्न नसक्नु र शिक्षाको राष्ट्रिय लगानी खेर जानु जस्ता गम्भीर समस्या देशको शिक्षा प्रणाली रहेकोले सो अवस्थामा सुधार ल्याउन वि.सं. २०४२/४३ मा प्राथमिक शिक्षा परियोजना र आ.व. २०४९/५० देखि आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना (BPEP) लागू गरियो र यसलाई ४० जिल्लामा विस्तार गरियो। यस परियोजनाको मध्यावधि मूल्याङ्कनले परियोजनाले अङ्गीकार गरेको विद्यार्थी मूल्याङ्कनले सकारात्मक नतिजाको सङ्केत गरेकोले BPEP II तर्जुमा गरी वि.सं. २०५६/५७ देखि लागू गरियो। BPEP I को मूल्याङ्कन पश्चात् राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०४९ ले निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिको सिफारिस गरेको पाइन्छ (रा.शि.आ. प्रतिवेदन, २०४९)। वि.सं. २०५६/०५७ मा BPEP II को कार्यान्वयन पश्चात् नेपालमा निरन्तर मूल्याङ्कनका अवधारणाको सुरुआत भएको पाइन्छ। यो कार्यक्रम आ.व. २०६०/६१ को आषाढ मसान्तदेखि समाप्त भैसकेको छ (शै.ज.वि.के., २०६५)।

उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०५५ ले प्राथमिक तह निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको माध्यमबाट उदार कक्षोन्नति गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरे तापनि यसले मूर्त रूप भने प्राथमिक पाठ्यक्रम २०६३ पश्चात् मात्र पाएको छ (पा.वि.के., २०६३)। प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ अनुसार विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको सैद्धान्तिक दृष्टिकोणका रूपमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित भएको छ। प्राथमिक तहको वर्तमान पाठ्यक्रम अनुसार विद्यार्थीहरूले सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गर्न सके नसकेको सूचकका आधारमा निरन्तर मूल्याङ्कन गरी उदार कक्षोन्नतिको माध्यमबाट चढाउँदै लैजाने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ (पा.वि.के., २०६२)।

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीका सैद्धान्तिक अवधारणालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ : निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली सुधारात्मक शिक्षण सिकाइका निम्ति प्रयोग गरिन्छ। शिक्षण सिकाइ सँगसँगै मूल्याङ्कन गरेमा तत्काल पृष्ठपोषण प्रदान गर्दै शिक्षक विद्यार्थी

दुवैलाई शिक्षण सिकाइमा प्रेरित गर्न सकिन्छ। विद्यार्थीको कार्यको वास्तविक रूपमा मूल्याङ्कन गर्न कार्य सञ्चयिका फाइल (Portfolio) राखी विद्यालयमा पठनपाठन भएका विषयवस्तु र विद्यार्थीको उपलब्धिबारेमा प्रत्येक महिना अभिभावकलाई जानकारी पठाउने व्यवस्था गरिने छ। कक्षा १-७ सम्म निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको आधारमा उदार कक्षोन्नतिको नीति लागू गर्दै लैजाने व्यवस्था गरिएको छ। यसरी कक्षोन्नति गर्दा कम उपस्थिति भएका र न्यूनतम सिकाई उपलब्धि हासिल नगरेका विद्यार्थीहरूका लागि पुनः सिकने अवसर दिने गरी सम्बन्धित शिक्षक, अभिभावक र प्र.अ.को निर्णयबाट कक्षोन्नति गरिने छ। मूल्याङ्कनका साधनहरू सम्बन्धी प्रत्येक विषयको विस्तृतीकरणमा नै संकेत गरिने छ। कक्षा १-३ मा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्रगतिका आधारमा विद्यार्थीलाई 'क' देखि 'ग' श्रेणीमा श्रेणीकरण गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ। विविध सिकाई उपलब्धि भएका विद्यार्थीहरूका लागि उपयुक्त हुने मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाउने छ। वर्तमान पाठ्यक्रम लागू भएको ५ वर्ष पूरा भएपछि तहगत उद्देश्यका आधारमा विद्यार्थीको उपलब्धिबारे मूल्याङ्कन गरी शिक्षाको गुणस्तरको लेखाजोखा गरिनेछ।

पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गर्ने थलो कक्षा कोठा हो। तसर्थ शिक्षकले कक्षा शिक्षणका क्रममा सिकाइ उपलब्धि प्राप्त भए कि भएनन् ? शैक्षणिक प्रक्रियाको कुन पक्षमा कस्तो कमीकमजोरी रह्यो ? भनी थाहा पाउन जरुरी हुन्छ। तत्पश्चात मात्र शिक्षण सिकाइमा अपेक्षित सुधार गर्दै पाठ्यक्रमको सफल कार्यान्वयन गर्न शिक्षकले भूमिका खेल्न सक्छ भने विद्यार्थीले पनि सजिलै सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न सक्छ र सिकाइप्रति अभि बढी सक्रिय भई जीवन पर्यन्त सिकाइका लागि तत्पर रहन्छ। साथै अभिभावकले पनि आफ्नो नानीको प्रगति सन्तोषजनक पाएमा विद्यालय शिक्षाप्रति समुदायको चासो बढाउन सकिन्छ। फलतः पाठ्यक्रमको सफल र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक सबैको सक्रिय सहभागिता बृद्धि गर्न सकिन्छ।

नेपालमा शिक्षा विकासको इतिहासलाई हेर्दा आधुनिक शिक्षाको विकास पूर्व गुरुकूल शिक्षा प्रणालीमा मूल्याङ्कन मौखिक प्रश्नद्वारा नै गर्ने गरेको पाइन्छ। वि.सं. १९१० मा जङ्गबहादुरले दरबार स्कूलको स्थापना गरेपश्चात् औपचारिक शिक्षाको सुरुवात गरेसँगै औपचारिक मूल्याङ्कन गर्न परीक्षा लिइन्थ्यो। त्यो पनि कलकत्ता विश्वविद्यालयसँग समन्वय गरेर (शर्मा, २०५०)। वि.सं. १९६२ मा सेस्ता पाठशालाको स्थापना भएपछि त्यहाँका

विद्यार्थीहरूको स्तर निर्धारण गर्नका लागि परीक्षा सुरु गरिएको थियो । वि.सं. २००७ सालको प्रजातन्त्र प्राप्ति पश्चात् शिक्षा विकासका निम्ति विद्यालय खोल्ने लहर देशभरि चल्यो । तर शिक्षा व्यवस्थित रूपमा कार्यान्वयन गर्ने प्रयास रा.शि.प.यो. २०२८ को कार्यान्वयन पछि मात्र सुरु भएको पाइन्छ । रा.शि.प.यो. २०२८ भन्दा पहिले प्राथमिक तहमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली पूर्ण रूपमा बाह्य परीक्षामा निर्भर थियो । रा.शि.प.यो. २०२८ ले मूल्याङ्कन कार्यलाई व्यवस्थित गर्न आन्तरिक मूल्याङ्कन प्रक्रियामा जोड दिँदै विद्यार्थी प्रगतिको विवरण राख्नुपर्ने व्यवस्था गर्‍यो । विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कनमा जोड दिए तापनि प्रभावकारी हुन नसकेकोले अझ व्यवस्थित गर्न वि.सं. २०३५ मा प्राथमिक तहको आन्तरिक मूल्याङ्कनको रूपमा एक शैक्षिक सत्रमा ३ वटा त्रैमासिक परीक्षा र १ वटा अन्तिम परीक्षा लिनुपर्ने तथा कार्यको निरीक्षण निरन्तर गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ (ज.ब.रा./श्रेष्ठ र रञ्जितकार, २०६०) । यस तथ्यबाट रा.शि.प.यो. २०२८ को मध्यावधि मूल्याङ्कन २०३२ देखि नै नेपालमा प्राथमिक तहमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको अवधारणाको विजारोपण हुन खोजेको देखिन्छ । तथापि प्राथमिक तहमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया प्रभावकारी बन्न नसकेको र खासगरी मूल्याङ्कन प्रक्रिया परीक्षा प्रणालीमा निर्भर भएकोले विद्यार्थीमा परीक्षाको भयबाट विद्यार्थी विद्यालय आउन छोड्नु, अनुत्तीर्ण हुनेको सङ्ख्या बढी हुनु, कक्षा दोहोर्‍याउने दर घट्न नसक्नु र शिक्षाको राष्ट्रिय लगानी खेर जानु आदि कारणले सो अवस्थामा सुधार ल्याउन आ.ब. २०४९/५० देखि आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना लागू भयो । आधारभूत प्राथमिक शिक्षा परियोजना (BPEP I) ले पनि प्राथमिक तहमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन कक्षा १ मा स्वतः उत्तीर्ण प्रणाली (Automatic Promotion System) र विद्यार्थीका व्यवहारको निरन्तर अनौपचारिक अवलोकन गरी मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ (ज.ब.रा./श्रेष्ठ र रञ्जितकार, २०६०) ।

राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०४९ ले सिफारिस गरे अनुरूपको प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४९ मा विद्यार्थी मूल्याङ्कन औपचारिक र अनौपचारिक दुवै तरिकाबाट नियमित रूपमा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको भए तापनि मूल्याङ्कन प्रक्रिया प्रभावकारी हुन सकेन । देशभरिका विद्यालयहरूमा मूल्याङ्कन प्रक्रियामा सरकारले एकरूपता ल्याउन सकेन । विद्यार्थी मूल्याङ्कन परीक्षामा नै सीमित रहन पुग्यो । आ.प्रा.शि.प. (२०५६/५७) ले

विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रियामा जोड दियो (शर्मा, २०६० बाट उद्धृत) ।

त्यस्तै उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०५५ मा कक्षा दोहोच्याउने र बीचैमा कक्षा छोड्ने प्रवृत्तिबाट उत्पन्न शैक्षिक क्षतिलाई कम गर्न र विद्यार्थीको स्वभाविक रूपमा तल्लो कक्षाबाट माथिल्लो कक्षामा उदार कक्षोन्नतिको व्यवस्था गर्ने र उदार कक्षोन्नतिको व्यवस्था गर्दा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको अवलम्बन गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिइएको छ । विद्यालय शिक्षाको प्रस्तावित कार्यनीति र कार्यक्रमको अवधारणा पत्र २०५८ मा समेत प्रा.वि. तहको १-५ कक्षामा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्ने कुरामा जोड दिइएको छ । त्यसैअनुसार शैक्षिक सत्र २०५६/५७ देखि नेपाल सरकारले अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा लागू गरेका ५ विकास क्षेत्रका १/१ वटा जिल्ला (इलाम, चितवन, स्याङ्जा, सुर्खेत र कञ्चनपुर) मा परीक्षणको रूपमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्‍यो । यसलाई प्रभावकारी बनाउने ढङ्गबाट कार्यान्वयन गराउन प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ निर्माण गरी शैक्षिक सत्र २०६१ देखि अधिराज्यभर कक्षा १ देखि लागू गर्ने र क्रमशः २०६५ सालसम्ममा ५ कक्षासम्म परीक्षणको रूपमा देशभर लागू गरिएको छ । हाल कक्षा १ देखि ७ सम्म पूर्ण रूपमा देशभर यो पाठ्यक्रमअन्तर्गत निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भएको अवस्था छ ।

प्राथमिक पाठ्यक्रम २०६२ ले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेअनुसार यसको कार्यान्वयनका निम्ति दक्ष र तालिम प्राप्त शिक्षकको आवश्यकता पूरा गर्न देशव्यापी रूपमा तालिमहरू सञ्चालन गरिने छ । ताप्लेजुङ जिल्लाको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा शैक्षिक सत्र २०७०/७१ मा ९७ प्रतिशत प्राथमिक शिक्षक तालिम प्राप्त रहेको पाइन्छ । प्राथमिक तहको GER 112.4 % र NER 91.4 % रहेको देखिन्छ । त्यस्तै शैक्षिक सत्र २०७०/७१ मा कक्षा छोड्ने दर ७.२ प्रतिशतमा झार्ने लक्ष्य रहे तापनि हाल यो दर ९.२ प्रतिशत रहेको छ । शैक्षिक सत्र २०७० मा ६ वर्ष माथिको उमेरसम्मको साक्षरता ७५ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य रहेको भए तापनि ६५ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ (जि.शि.का. २०७०) । उक्त तथ्याङ्कले ताप्लेजुङमा प्राथमिक तहको शैक्षिक क्षति न्यून गर्न अझ धेरै चुनौतीहरू रहेको देखिन्छ । यसका निम्ति एकातिर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा व्यापक सुधारको खाँचो देखिन्छ भने अर्कोतिर विद्यार्थी मूल्याङ्कन

प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ अन्तर्गतको निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भइसकेको अवस्थामा उक्त मूल्याङ्कन प्रणालीले व्यवस्था गरेको विद्यार्थी कार्य सञ्चयिका (Portfolio) अधिकांश विद्यालयले दराजमा थन्क्याएर राखेको अवस्था छ (जि.शि.का. ताप्लेजुड, २०७०) ।

यस्तो परिवेशमा ताप्लेजुड जिल्लामा कार्य सञ्चयिकालाई व्यवस्थित रूपमा लागू गर्नमा देखिएका चुनौतीहरू पहिचान गरी तिनको निराकरण गर्न सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई मद्दत पुग्ने विश्वासका साथ यो शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

नेपालको शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउने क्रममा थुप्रै अनुसन्धानहरू सम्पन्न भए । थुप्रै आयोग र परियोजनाहरू बने र कार्यान्वयन समेत भए । खास गरी BPEP I ले विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन, विद्यार्थीलाई परीक्षाको भयबाट मुक्त गराई GER र NER बीच उच्च सन्तुलन कायम गरी शैक्षिक क्षति न्यूनिकरण गर्न प्राथमिक तहमा निरन्तर मूल्याङ्कनमा जोड दिनुपर्ने कुरा उठाएको पाइन्छ । यसले उदार कक्षोन्नतीको अवधारणालाई अगाडि सारेको देखिन्छ । BPEP II लागू भै कार्यान्वयन अवधि सम्पन्न भैसकेको परिप्रेक्ष्यमा यसको आयोजनाको मूल्याङ्कनबाट प्राथमिक तहमा प्रचलित मूल्याङ्कन प्रणालीको कारणबाट कक्षा दोहोर्‍याउने दर र कक्षा छोड्ने दर बढी रहेको पुष्टि भएको छ । यस्तो शैक्षिक क्षति न्यूनिकरण गर्न वर्तमान अवस्थामा प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ लागू भैसकेको अवस्था छ । उक्त पाठ्यक्रमले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीलाई शैक्षणिक प्रक्रियाको अभिन्न अङ्गको रूपमा लागू गर्नुपर्ने र सोको लागि शैक्षिक सत्र २०७१ सम्ममा १०० प्रतिशत शिक्षकलाई तालिम दिइसक्ने लक्ष्य रहेकामा ताप्लेजुडमा ९७ प्रतिशत शिक्षक तालिम प्राप्त देखिन्छन् । यति हुँदाहुँदै पनि विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया पूर्ण रूपले परीक्षामा नै सीमित हुन पुगेको छ । तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले पनि विभिन्न कठिनाइहरू देखाइ निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्न व्यवस्थित गरिएको कार्य सञ्चयिका फारम (Portfolio) कतिपय विद्यालयमा दराजमा थन्किएर रहेको अवस्था छ ।

माथि उल्लेखित अवस्थामा ताप्लेजुड जिल्लामा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयन वर्तमान अवस्थाको अध्ययन गरी यसका चुनौतीहरूको अध्ययन कसैले पनि गरेको देखिँदैन । तसर्थ तालिमप्राप्त शिक्षकको सङ्ख्या अति उच्च हुँदाहुँदै पनि यो

मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयनमा जटिलता भएकोले यसको कार्यान्वयनमा देखिएका व्यावहारिक समस्या पहिचान गरी समाधानका उपाय पत्ता लगाई प्राथमिक तहको शिक्षण सिकाइलाई अभिभावकारी बनाउन मद्दत पुर्याउनका निम्ति यो शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

१.३ अध्ययनको औचित्य

यस अध्ययनबाट शिक्षा प्रणालीका विविध पक्षहरूलाई फाइदा पुग्नेछ । अध्ययनले शिक्षकलाई पाठ्यक्रमले निर्देशित गरेको मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई प्रभावकारी ढङ्गबाट कार्यान्वयन गर्न मार्गनिर्देशन गर्नेछ । अभिभावकलाई आफ्ना नानीहरूको शिक्षण सिकाइप्रति सजग हुन उत्प्रेरित गर्नेछ र बालबालिकाको सिकाइ प्रभावकारी बनाउन अभिभावकलाई आफ्नो उत्तरदायित्व बोध गराउन मद्दत गर्नेछ । प्र.अ. र विनि/स्रोत-व्यक्तिहरूलाई मूल्याङ्कन प्रणालीलाई व्यवस्थित ढङ्गबाट कार्यान्वयन गर्न र शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया प्रभावकारी भए नभएको अनुगमन गर्न मद्दत गर्नेछ । मूल्याङ्कन प्रक्रियामा संलग्न सबै पक्षलाई विद्यार्थीको योग्यता र क्षमताको वास्तविक मूल्याङ्कन गरी शिक्षण सिकाइलाई सुधारात्मक ढङ्गबाट अगाडि बढाई विद्यार्थीलाई सिकाइमा उत्प्रेरित गर्न, विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियामा सुधार गरी उच्च उपलब्धि दर कायम गर्न, उपचारत्मक शिक्षण गर्दै शैक्षिक क्षति न्यूनिकरण गर्ने कार्यमा विद्यालयहरू लाभान्वित हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

यसका साथै अनुगमन कर्तालाई पनि निरीक्षण र अनुगमन गर्ने ठोस आधार प्रदान गर्नेछ । वर्तमान विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीबारे अध्ययन गर्न चाहने र चासो राख्ने सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूलाई समेत यस अध्ययनले मद्दत गर्ने हुनाले यो अध्ययन महत्वपूर्ण हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन् :

१. प्राथमिक तहमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको अवस्था पहिचान गर्ने ।
२. प्राथमिक तहको निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू खोजी गर्ने ।

३. प्राथमिक तहको निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखापरेका समस्याहरु पत्ता लगाउने ।
४. प्राथमिक तहको निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखापरेका समस्या समाधानका उपायहरु खोजी गर्ने ।

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू

प्रस्तुत अध्ययन निम्न अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरूमा केन्द्रित रहेको छः

१. प्राथमिक तहमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको अवस्था के कस्तो रहेको छ ?
२. प्राथमिक तहको निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीमा प्रभाव पार्ने तत्वहरु के के हुन् ?
३. प्राथमिक तहको निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखापरेका समस्याहरु के कस्तो रहेको छ ?
४. प्राथमिक तहको निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखापरेका समस्या समाधानका उपायहरु के के हुन सक्छन् ?
५. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीमा प्रभाव पार्ने तत्वहरु के के हुन् ?

१.६ अध्ययनको परिसीमा

समय साधन तथा आर्थिक अभावले गर्दा यस अध्ययनलाई निम्नानुसारको परिसीमाभित्र राखिएको छ ।

यो अध्ययन ताप्लेजुड जिल्लाको खेबाङ स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत पर्ने २८ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूको प्राथमिक तह (१-३) मा सीमित रहेको छ । खेबाङ स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका विद्यालयहरूमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयनमा देखिएका चुनौतीहरू अध्ययन गर्ने विषयवस्तु मात्र यस अध्ययनको मुख्य विषयवस्तु रहेको छ । अध्ययन शैक्षिक सत्र २०६९, ०७० र ०६९ को प्राप्त तथ्याङ्क र सूचनाको आधारमा सम्पन्न गरिएको छ । यस अध्ययनमा कक्षा १-३ सञ्चालन भएका ४ वटा विद्यालयहरू उद्देश्यमूलक नमूना छनौट प्रक्रियाबाट छनौट गरिएका छन् । यी विद्यालयहरू पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरू मात्र अध्ययन सामेल गरिएका अधिकांश विद्यालयहरू ग्रामीण क्षेत्रमा पर्ने भएकाले यसको निष्कर्ष देशको अन्य सहरी क्षेत्रका विद्यालयमा मेल नखान पनि सक्छ ।

परिच्छेद दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

शोधकर्तालाई आफ्नो अध्ययनको गहिराइसम्म अध्ययन अनुसन्धान गरी यथार्थपरक सुझाव दिन र आफ्नो शोधपत्रलाई बलियो आधार प्रदान गर्न सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनले ठूलो मद्दत गर्दछ। यसले शोधकर्तालाई आफ्नो विषयवस्तुसँग सम्बन्धित अनुसन्धानयोग्य परिकल्पनाहरू उपयुक्त परीक्षण तथा तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण गर्न मार्ग निर्देशन गर्छ। शोधपत्रसँग सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन गर्ने क्रममा अनुसन्धानकर्ताद्वारा विभिन्न सन्दर्भग्रन्थहरू, प्रतिवेदन, प्राथमिक पाठ्यक्रम र विभिन्न विद्वान्हरूद्वारा लिखित पुस्तक तथा लेख रचनाहरूको अध्ययन गरी निस्किएका निष्कर्षहरूलाई निचोडको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

ज.ब.रा, श्रेष्ठ र रञ्जितकार (२०६६) का अनुसार रा.शि.प.यो. २०२८ ले विद्यार्थीको मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गर्न आन्तरिक मूल्याङ्कन प्रथामा जोड दिएको, नियमित रूपमा कक्षा कार्य, गृहकार्य दिने, विद्यार्थीको प्रगति विवरण राख्नुपर्ने, विद्यार्थीको नतिजा विद्यार्थी प्रगति विवरण कार्डसहित दिनुपर्ने, उपयुक्त र स्तरयुक्त प्रश्नपत्रको विकास गर्नुपर्ने, उत्तर पुस्तिका परीक्षामा आधुनिक तथा वैज्ञानिक विधिको प्रयोग सञ्चालन गर्नुपर्ने, सो परीक्षामा प्रा.वि. तहको प्रत्येक कक्षामा २५ प्रतिशत अङ्क आन्तरिक परीक्षाबाट जोड्नुपर्ने आदि व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनका निम्ति एस.एल.सी. वा सो सरह उत्तीर्ण गरेका र नर्मल तालिम प्राप्त गरेका व्यक्तिहरूलाई शिक्षकमा नियुक्त गर्ने र थप तालिमको व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

अर्याल, निरौला र कोइराला (२०६४) अनुसार रा.शि.प.यो.को पूर्णावधि मूल्याङ्कन २०३४ ले १२ प्रतिशत तालिम प्राप्त शिक्षक सङ्ख्यामा वृद्धि भएको भएता पनि पूर्णावधि योजनाको मूल्याङ्कन टोलीले मूल्याङ्कन प्रणाली कमजोर भएको महसुस गर्दै तालिम प्राप्त शिक्षकहरूबाट समेत गुणात्मक शिक्षामा आवश्यक योगदान गर्न नसकेको देखिन्छ।

शर्मा एण्ड शर्मा (२०६६) का अनुसार प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४९ ले व्यवस्था गरेको मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयन सम्बन्धमा देखिएका कठिनाइहरू उच्चस्तरीय राष्ट्रिय

शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०५५ ले स्पष्ट साथ किटानी गरेको छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनका सबै साधनहरू क्रियाशील नबनाइनु शिक्षकहरूमा आधुनिक मूल्याङ्कन प्रक्रियासम्बन्धी ज्ञानको कमी हुनु, तालिम प्राप्त शिक्षकले पनि सिकेका ज्ञान सीप प्रयोगमा नल्याउनु, परीक्षामुखी शिक्षण प्रक्रिया अवलम्बन गर्नु, व्यक्तिगत भिन्नतालाई व्यवस्था गरी मूल्याङ्कन गरिनु, मूल्याङ्कन प्रक्रिया अवैज्ञानिक परीक्षा प्रणालीमा निर्भर हुनु, मूल्याङ्कन प्रणालीले कण्ठाग्रतालाई प्राथमिकता दिनु, पाठ्यक्रम निर्माण र मूल्याङ्कन गर्ने निकायबीच समन्वयको अभाव हुनु आदि प्रमुख समस्याको रूपमा किटानी गरेको छ । त्यस्तै उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०५५ ले परीक्षा सञ्चालन र पाठ्यक्रम निर्माणबीच तालमेल गर्नुपर्ने, विकेन्द्रीकरणलाई वास्तविक रूपका कार्यान्वयन गर्नुपर्ने, शिक्षक तालिमको विशेष व्यवस्था गर्नुपर्ने, विद्यालयहरूको सबै सुविधाहरूको निरन्तर अनुगमन गर्ने एकाइको स्थापना गर्नुपर्ने, मूल्याङ्कनका सबै साधनहरू प्रयोग गर्नुपर्ने र अक्षरमापक प्रणाली लागू गर्नुपर्ने सिफारिस गरेको छ ।

ज.ब.रा., श्रेष्ठ र रञ्जितकार (२०६६) का अनुसार प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ ले प्राथमिक तहको शिक्षण सिकाइलाई परिणाममुखी बनाउन निर्माणात्मक मूल्याङ्कन पद्धतिको आधारमा विद्यार्थीको सिकाइलाई सुनिश्चित गरिने छ । यसका लागि शिक्षकले विद्यार्थीको व्यक्तिगत सिकाइ उपलब्धिका आधारमा पटक-पटक सिकाइ अवसर प्रदान गर्नुपर्ने, विद्यार्थीको कक्षा कार्य, परियोजना कार्य, उपलब्धि परीक्षा, विद्यार्थीमा आएको व्यवहारिक परिवर्तनको अवलोकन, हाजिरी आदिका माध्यमले विद्यार्थीको कार्य सञ्चयिका (Portfolio) राख्नुपर्ने, निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिका आधारमा विद्यार्थीको व्यवहार परिवर्तनलाई आधार मानी उदार कक्षोन्नतिको नीतिअनुसार कक्षोन्नति गर्नुपर्ने र उदार कक्षोन्नतिको मापदण्ड पूरा नगर्ने वा अति कम उपस्थिति भएका र न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल नगरेका विद्यार्थीहरूका लागि पुनः सिकने अवसर दिने गरी सम्बन्धित शिक्षक, अभिभावक र प्र.अ. को निर्णयबाट कक्षोन्नति गर्न सकिने कुरा उल्लेख छ । त्यस्तै कक्षा १-३ मा सत्प्रतिशत र कक्षा ४ र ५ मा ५० प्रतिशत वार्षिक परीक्षा निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिबाट विद्यार्थीको लेखाजोखा गर्ने र यी दुवै मूल्याङ्कनका आधारमा कक्षोन्नति गर्ने, लिखित परीक्षाको उत्तीर्णाङ्क ४० प्रतिशत हुने र छुट्टै उत्तीर्ण हुनुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

कार्की (२०६६) ले तयार पार्नुभएको “सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग” शीर्षक शोधपत्रअनुसार विराटनगर उपमहानगरपालिका जस्तो सुविधा सम्पन्न क्षेत्रका विद्यालयहरू जहाँ १०० प्रतिशत तालिम प्राप्त शिक्षकहरू छन् । त्यस क्षेत्रमा समेत शैक्षिक सत्र ०६५ मा ८.६ प्रतिशत विद्यार्थीले सोही कक्षामा कक्षा दोहोर्‍याएको र शैक्षिक सत्र ०६५ मा ९.६४ प्रतिशत विद्यार्थीले कक्षा छाड्ने गरेको पाइएको छ । साथै कक्षा १ मा ८१ जना विद्यार्थी राखेर पढाउने गरेको अर्थात् निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यान्वयनका निम्ति शिक्षक विद्यार्थी सङ्ख्या अनुपात १:३० मा पुर्‍याउने भन्ने लक्ष्यको खिलाफमा रहेको पाइयो । ४० प्रतिशत विद्यार्थीको कार्यसञ्चयिका (Portfolio) बाकसमा राख्ने गरेको र १० प्रतिशत विद्यालयको कोठामा राखेको पाइयो । ४० प्रतिशत विद्यालयले शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा मात्र Portfolio व्यवस्थित पार्ने गरेको पाइयो । साथै निरन्तर मूल्याङ्कन निर्देशिका २०५६ अनुसार अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयमा १६ वटा शिक्षकहरूको अभाव देखिएको समेत उल्लेख छ । १० प्रतिशत मात्र समुदायले सबै प्रकारको सहयोग गर्ने गरेको उल्लेख गरेबाट पनि निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयनमा थुप्रै चुनौतीहरू रहेको स्पष्ट देखिन्छ ।

अर्कातिर कार्यक्रम निर्देशिकाअनुसारको व्यवस्था नहुनाले समेत कार्यान्वयनमा बाधा पुगेको देखिन्छ । तसर्थ कार्यक्रम निर्देशिका अनुसारको शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कायम गर्नुपर्ने, कार्य सञ्चयिका व्यवस्थापनका निम्ति तालिम प्रदान गर्नुपर्ने, नियमित अनुगमनको व्यवस्था गर्नुपर्ने, कार्यसञ्चयिका राख्नका लागि प्रत्येक कक्षामा एउटा दराजको व्यवस्था गर्नुपर्ने लगायतका सुझावहरू प्रस्तुत गरेको पाइयो (कार्की, २०६६) ।

२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका

यस अध्ययनबाट उपलब्ध तथ्य एवं तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषण गर्न विभिन्न विद्वानहरूले दिएको सैद्धान्तिक खाका र प्राथमिक शिक्षा विकासका निम्ति कार्यरत विभिन्न संस्था तथा आयोगबाट गरिएका अध्ययनहरू र तिनले स्थापित गरेका विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी अवधारणाहरूलाई प्रमुख कसीको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनलाई पूर्णता दिन अवलम्बन गरिने मूल्याङ्कन सम्बन्धी सिद्धान्तहरूको चर्चा यसप्रकार गरिएको छ:

स्क्राइभेन १९६७ का अनुसार “मूल्याङ्कन निर्माणात्मक (Formative) र निर्णयात्मक (Summative) गरी दुई प्रकारको हुन्छ। निर्माणात्मक मूल्याङ्कन सुधारात्मक प्रकृतिको हुन्छ। कुनै शैक्षिक योजना कार्यान्वयनको शिलशिलामा पाठ्यक्रमले तोकेका शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने क्रममा नै निरन्तर रूपमा विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धिको लेखाजोखा गर्नुपर्छ। कुनै पनि शैक्षिक संस्थामा शैक्षिक सत्रको सुरुदेखि अन्त्यसम्म विभिन्न किसिमका मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाई विद्यालयको मूल्याङ्कन गरिन्छ। यसमा लिखित, मौखिक वा अन्तर्वार्ता, प्रयोगात्मक कार्यको रेकर्डहरू, कक्षा कार्य, गृहकार्य, अवलोकन, एकाई परीक्षा, त्रैमासिक परीक्षा आदि शैक्षिक संस्थाबाटै आन्तरिक रूपले सञ्चालन गरिन्छ। विद्यार्थीको कमी जमजोरी पत्ता लगाई त्यसको सुधार गर्नु या निराकरण गर्नु यस मूल्याङ्कनको उद्देश्य हो। यसमा पृष्ठपोषणको बढी प्रयोग हुन्छ।”

टाइलर (१९३०) का अनुसार सिकारुको व्यक्तिगत भिन्नता पत्ता लगाई सिकाइलाई प्रभावकारी ढङ्गबाट अघि बढाउन, सिकारुको स्तर अनुसार उपयुक्त सिकाइ अनुभवहरूको सङ्गठन गर्न र उपयुक्त शैक्षिक प्रक्रिया अपनाउन मूल्याङ्कनको आवश्यकता पर्छ। अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल भए नभएको लेखाजोखा गर्न र अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल नभएमा उपयुक्त शैक्षिक पद्धति र प्रक्रिया अपनाउन विद्यार्थी मूल्याङ्कनले सहयोग पुऱ्याउँछ। स्पष्ट रूपमा विशिष्टकरण गरिएका उद्देश्यहरूलाई क्रियाकलापको तथ्याङ्कसँग तुलना गर्ने प्रक्रिया नै मूल्याङ्कन हो। उनले विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्नु भनेको पहिले नै विशिष्टकरण गरिएका शैक्षणिक उद्देश्यहरू के-कति प्राप्त गर्न सकिने ? निश्चित क्रियाकलापका आधारमा विद्यार्थीहरूको व्यवहार उद्देश्यबीच तुलना गर्नुपर्छ र सो कार्य कक्षा शिक्षणका क्रियाकलापसँगै अघि बढ्छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन्।

टाइलर (१९३०) का अनुसार मूल्याङ्कन प्रक्रियाले विद्यार्थीलाई व्यक्तिगत रूपमा मार्गदर्शन गर्ने कार्यमा महत्व राख्छ। यो केवल विद्यार्थीको पृष्ठभूमि पत्ता लगाउन मात्र नभई उनीहरूको आवश्यकता र क्षमता दुवै थाहा पाउनका लागि विभिन्न प्रकारका उद्देश्यहरूको प्राप्तिको स्तर समेत पत्ता लगाउनु हो। कुनैपनि विस्तृत मूल्याङ्कन कार्यक्रमले विद्यार्थीसम्बन्धी महत्वपूर्ण सूचनाहरू उपलब्ध गराउँछ।

यसरी विद्यार्थीको व्यक्तिगत उपलब्धि, आवश्यकता र क्षमता सामयिक परीक्षाले मात्र सही रूपमा मूल्याङ्कन गर्न नसक्ने हुनाले निरन्तर मूल्याङ्कनको सैद्धान्तिक

अवधारणासंग मेल खाने देखिएकाले टाइलर ((१९३०) को The Need for Evaluation Theory लाई यस अध्ययनको एउटा कसी मानिएको छ ।

मास्लो (१९४३) का अनुसार मानिसका आवश्यकताहरू शृङ्खलाबद्ध रूपमा एकपछि अर्को थप हुँदै जान्छन् र मानिस ती आवश्यकता पूरा गर्ने क्रममा नयाँ-नयाँ कार्य गर्न प्रेरित हुँदै जान्छ । नयाँ आवश्यकता पूरा हुँदै जाँदा प्राप्त हुने आत्मसन्तुष्टिले व्यक्तिलाई नयाँ-नयाँ आवश्यकता र उद्देश्य प्राप्तिका निम्ति निरन्तर कार्य गर्न उत्प्रेरित गरिरहन्छ ।

मास्लो (१९४३) को यो सिद्धान्तअनुसार नै वर्तमान प्राथमिक पाठ्यक्रममा सिकाइ उपलब्धिहरूलाई क्रमिक रूपमा सङ्गठन गरिएको पाइन्छ । सिकाइ उपलब्धिहरू एकपछि अर्को गर्दै प्राप्त गर्न सकिने गरी सिकाइ अनुभवहरूको सङ्गठन गरिने छ । र वर्तमान प्राथमिक पाठ्यक्रमले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि प्राप्त भए नभएको क्रमसँग निरन्तर मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । एक चरणको उपलब्धि प्राप्त गरेपछि मात्र अर्को चरणको सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गर्नका निम्ति आवश्यक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । साथै निश्चित सिकाइ उपलब्धि प्राप्त नभएमा सो प्राप्त गर्नका निम्ति उपयुक्त शैक्षणिक प्रक्रिया अपनाउनु पर्ने र सुधारात्मक शिक्षण गर्नुपर्ने व्यवस्थासमेत रहेको छ । यसरी प्राथमिक तहमा निर्धारित सिकाइ उपलब्धिहरू उनको Theory of Motivation अनुसार नै राखिएको पाइन्छ । साथै उनकै सिद्धान्त अनुसार निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली अन्तर्गत उदार कक्षोन्नति (Liberal Promotion Policy) मा विद्यार्थीहरूले क्रमशः एकपछि अर्को गर्दै सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गर्दै गएपछि मात्र कक्षा चढाउने व्यवस्था गरिने छ । यसका अलावा एउटा सूचकअनुसारको उपलब्धि प्राप्त भइसकेपछि अर्को सूचकले सिकारुलाई सिक्न र शिक्षकलाई प्रभावकारी ढंगबाट सिकाउन उत्प्रेरित गरेको हुन्छ (पौडेल, २०६३ बाट उद्धृत) ।

फोलेट (१८६८-१९३३) का अनुसार असल मानवीय सम्बन्धबाट मात्र सङ्गठनको लक्ष्य तथा उद्देश्य सजिलै प्राप्त गर्न सकिन्छ । कुनै पनि सङ्गठनमा मानिस, मेसिन, वस्तु तथा वातावरणबीच एक आपसमा पारस्परिक सम्बन्ध रहेको हुन्छ । सबै प्रकारका सम्बन्धित प्रयत्नहरूलाई एउटै साभ्ना उद्देश्य प्राप्तिका लागि एकीकृत गरिनुपर्छ । सबै तत्वहरू बीचमा पारस्परिक सम्बन्ध स्थापना हुन सक्ने गरी समन्वय गर्नु गराउनु पर्छ । कामदारहरूसँग आधिकारिक व्यक्तिले प्रत्यक्ष सम्पर्क राख्दा उनीहरूका विचार र काम गर्ने तरिका बारेमा

जानकारी प्राप्त हुन्छ। नजानेका कुरामा स्पष्टता प्राप्त हुन्छ, सञ्चार प्रभावकारी हुन्छ र मानवीय सम्बन्ध राम्रो हुन्छ। यसैले सम्बन्धित अधिकारीले सबै सरोकारवाला पक्षहरूसँग सीधा सम्पर्क राखी समन्वय गर्नु गराउनुपर्छ। कार्यसँग सम्बन्धित सबै पक्षहरूसँग समयमा नै उचित समन्वय गरेमा प्रभावकारी ढङ्गबाट काम गर्न गराउन सकिन्छ। उपयुक्त पारस्परिक सम्बन्ध निरन्तर राख्ने र समन्वय गर्ने गरेमा सजिलै लक्ष्य प्राप्त गर्न सकिन्छ (शर्मा एण्ड शर्मा, २०५७ बाट उद्धृत)।

शिक्षण संस्थामा पनि शिक्षा प्रणालीसँग सम्बन्धित निकाय, व्यवस्थापक प्रशासक, निरीक्षक, प्र.अ, शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी आदि सबै पक्षहरूबीच एक आपसमा असल सम्बन्ध र उचित समन्वय कायम गरी शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया र मूल्याङ्कन प्रक्रियाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी समयमा तोकिएका शैक्षिक लक्ष्य प्राप्त गर्न सकिने हुनाले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ मा उल्लिखित पक्षहरूलाई शिक्षण सिकाइ र विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियामा जिम्मेवारी तोकिएको छ। तसर्थ यस शोध कार्यलाई सम्पन्न गर्न फोलेट (१८६८-१९३३) को मानव सम्बन्धको सिद्धान्त एउटा कसीको रूपमा प्रयोग गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ।

टेलर (१९११) को उक्त सिद्धान्तको मूल मर्म यस शोध शीर्षकमा उपयोगी हुने देखिन्छ। शिक्षण सिकाइ र मूल्याङ्कन कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न राम्रो योजना र सो अनुरूपको कार्यान्वयन आवश्यक पर्छ। आवश्यकता अनुसार मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गर्दै वैज्ञानिक विधि अपनाउनुपर्छ। निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सही तरिकाले व्यवस्थापन तथा प्रयोग गर्न तालिमको आवश्यकता पर्दछ। कामदारलाई भैं शिक्षक तथा विद्यार्थीलाई अधिकतम शैक्षिक उपलब्धिहरू हासिल गर्ने ढङ्गले परिचालन गर्नुपर्दछ। बढी राम्रो गर्नेले बढी अंक पाउने तथा छिटो र सही शैक्षिक सूचक हासिल गर्नेले छिटो कक्षा चढ्ने व्यवस्था मिलाइएको छ। पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, सिकाइ उपलब्धिहरू तथा मूल्याङ्कन प्रणालीमा पनि समयानुकूल हुने गरी वैज्ञानिक ढङ्गले परिवर्तन गर्दै लाने प्रयास भएको छ र गर्दै जानु पनि पर्नेछ। विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा परम्परागत लिखित परीक्षाका माध्यमले पुरानै तरिकाबाट मात्र सधैं संचालन गरेमा सही मूल्याङ्कन हुन सक्दैन। यस कारण मूल्याङ्कन प्रणालीमा पनि सुधार गर्दै त्यसबाट प्राप्त नतिजाहरूलाई वैज्ञानिक रूपमा व्यवस्थित गर्दै जानुपर्छ। वैज्ञानिकताका आधारमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सँगै अधि

बढाउनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ। तसर्थ टेलर (१९११) को वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्तलाई यस शोधको एक प्रमुख कसी मानिएको छ (शर्मा एण्ड शर्मा, २०५७ बाट उद्धृत)।

२.३ शैक्षिक उपादेयता

अध्ययनको उपादेयता भन्नाले त्यसको प्रयोगबाट देखिने प्रभावलाई बुझिन्छ। यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा उल्लेख गरिएका सैद्धान्तिक खाकाहरूले अध्ययनलाई निश्चित दार्शनिक आधार प्रदान गरेको छ अर्थात् निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको अध्ययन गर्नुपर्ने सैद्धान्तिक कारण स्पष्ट पारेको छ।

त्यस्तै शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा अध्ययन गरिएका सम्बन्धित साहित्यको समीक्षाले शोधकर्तालाई के कस्ता विषयवस्तुमा के कसरी अध्ययन गर्नु उपयुक्त हुन्छ भनी मार्ग निर्देशन गरेको छ, जस्तै: अध्ययनको उद्देश्य छनौट गर्न, उपयुक्त अध्ययन साधन निर्माण गर्न, उपयुक्त अध्ययन विधि छनौट गर्न, तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण गर्न र अध्ययनको निष्कर्ष निकाल्न समेत सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनले मार्ग दर्शन गरेको छ।

परिच्छेद तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा

प्रस्तुत शोधपत्रको उद्देश्य प्राप्तिका निमित्त गरिने अध्ययनमा गुणात्मक अनुसन्धान विधि अपनाइएको छ । तथ्याङ्कहरूलाई व्याख्यात्मक र वर्णनात्मक किसिमले प्रस्तुत गरिने छ । अध्ययनका निमित्त तथ्याङ्कहरू अनुसन्धानकर्ता आफैँ सम्बन्धित क्षेत्रमा गई प्रत्यक्ष अवलोकन, अन्तर्वार्ता, अभिलेख अध्ययन आदि माध्यमबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.२ अध्ययनको जनसङ्ख्या र नमुना

यस अध्ययन क्षेत्रभित्र जम्मा १० वटा विद्यालय रहेका छन् । ती सबै विद्यालयका सबै सरोकारवालाहरूको विचारको आधारमा सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न सीमित, साधन, स्रोत र समयको कारणले गर्दा सम्भव नहुने भएकाले उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट विधिबाट खेवाङ स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका १० वटा विद्यालयहरू छनोट गरिएको छ । अध्ययनबाट वस्तुनिष्ठ र निष्पक्ष नतिजा प्राप्त गर्न, तथ्याङ्कलाई यथार्थपरक बनाउन र सीमित समय, साधन र स्रोतको उपयोग गरी शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि नमुना छनोट गरिएको छ । अध्ययनको जनसङ्ख्या अनुसूची १ को तालिका १ मा समावेश गरिएको छ ।

यस अध्ययन क्षेत्रभित्र रहेका १० वटा सामुदायिक विद्यालयका प्राथमिक तहका शिक्षक, विद्यार्थी, प्र.अ., वि.व्य.स. पदाधिकारीहरू स्रोत व्यक्ति, वि.नि., अभिभावक एवं सम्पूर्ण सरोकारवालाहरू यस अध्ययनको जनसङ्ख्याको रूपमा रहेको छ ।

यस अध्ययनमा खेवाङ स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका जम्मा १० वटा सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक, विद्यार्थी, प्र.अ., अभिभावक, वि.व्य.स. पदाधिकारी, वि.नि./स्रोत व्यक्ति मध्येबाट नमूना जनसङ्ख्या छनोट गरिएको छ जसको विवरण यसप्रकार रहेको छ ।

यस अध्ययनका निम्ति उद्देश्यपूर्ण नमुना छनौट विधिबाट खेबाड स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका १० वटा विद्यालयहरू छनौट गरिएको छ ।

यस शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि विद्यालय सर्वेक्षण, अन्तर्वार्ता, प्रश्नावली, छलफल, कक्षा अवलोकन, अभिलेख, कक्षा १-३ को Portfolio व्यवस्थापनको अवलोकन अध्ययन आदि साधनहरू अवलम्बन गरिएको छ ।

यस अध्ययनका निम्ति अवलोकन, अन्तर्वार्ता, अभिलेख अध्ययन, प्रश्नावली आदि माध्यमबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरू

यो अध्ययन सम्पन्न गर्न प्राथमिक र सहायक दुवै खाले तथ्याङ्कका स्रोतहरू उपयोग गरिएको छ ।

३.३.१ प्राथमिक स्रोत

प्राथमिक स्रोतअन्तर्गत, प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता, छलफल, अवलोकन आदि साधन प्रयोग गरिएको छ ।

३.३.२ सहायक स्रोत

जि.शि.का. ताप्लेजुको तथ्याङ्क फारम, विद्यालय सुधार योजना, जिल्ला शिक्षा योजना विद्यालयका फल्यास रिपोर्टहरू, विभिन्न पुस्तक पुस्तिकाहरू, शैक्षिक समाचारपत्रहरू आदि अभिलेख अध्ययनलाई सहायक स्रोत अन्तर्गत अध्ययन गरिएको छ । उल्लेखित स्रोतहरूबाट प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कका आधारमा अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ ।

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

यस अध्ययनका निम्ति अवलोकन, अन्तर्वार्ता, अभिलेख अध्ययन, प्रश्नावली आदि माध्यमबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । अनुसन्धानकर्ता सम्बन्धित क्षेत्रमा गई स्थलगत अध्ययन गरी सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ., वि.व्य.स. अध्यक्ष, अभिभावक, स्रोतव्यक्ति, वि.नि.बाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

अध्ययनलाई वस्तुपरक, यथार्थ र स्पष्ट बुझ्न सकिने बनाउन प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कहरूलाई विभिन्न चित्र, तालिका, स्तम्भ चित्र, वृत्तचित्र (Pie Chart) आदिका माध्यमद्वारा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद चार नतिजाको छलफल

यस अध्ययनको उद्देश्य पूर्तिको लागि विभिन्न साधनहरूको प्रयोग गरी प्राप्त हुन आएका तथ्य र तथ्याङ्कहरूलाई विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ। जसको विस्तृत चर्चा निम्नानुसार छ।

४.१.१ अध्ययन क्षेत्रको विद्यार्थीहरूको विवरण

यस अध्ययन क्षेत्रमा जम्मा २८ वटा सामुदायिक विद्यालयहरू रहेका छन्। ती सबै विद्यालयको प्राथमिक तह कक्षा १-५ रहेका मा निम्नानुसार विद्यार्थी सङ्ख्या अनुसूची १ को तालिका २ मा समावेश गरिएको छ।

उक्त तथ्याङ्कबाट खेबाङ स्रोतकेन्द्रका सामुदायिक विद्यालयको प्राथमिक तह (कक्षा १-५) मा शैक्षिक सत्र २०६९ मा सबैभन्दा बढी विद्यार्थी सङ्ख्या रहेको देखिन्छ। शैक्षिक सत्र २०६९ मा जम्मा २९१७ विद्यार्थी भर्ना भएको देखिन्छ। शैक्षिक सत्र २०७० मा सो सङ्ख्या ११० ले घटेर २८०७ पुगेको देखिन्छ भने शैक्षिक सत्र २०७१ मा भर्ना भएको कूल विद्यार्थी सङ्ख्या २८१५ रहेको छ। यस्तै प्रत्येक शैक्षिक सत्रमा छात्रको तुलनामा छात्राको सङ्ख्या बढी रहेको देखिन्छ। शैक्षिक सत्र २०६९ मा भर्ना भएको विद्यार्थी सङ्ख्या २९१७ शैक्षिक सत्र २०७० मा घटेर २८१५ मात्र हुनुले अध्ययन क्षेत्रमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर रहेको पुष्टि हुन्छ।

४.१.२ कक्षा १-३ को विद्यालयगत विद्यार्थी विवरण (शैक्षिक सत्र, २०७१)

यस अध्ययनमा अध्ययन क्षेत्रभित्रका २८ वटा सामुदायिक विद्यालयका प्राथमिक तहका कक्षा १-३ मा अध्ययन केन्द्रित रहेको छ। ती विद्यालयहरू मध्ये नमूना छनौटमा परेका ४ वटा विद्यालयहरूमा शैक्षिक सत्र २०७१ मा अध्ययनरत विद्यार्थी विवरण अनुसूची १ को तालिका ३ मा समावेश गरिएको छ।

उक्त तालिकाबाट शैक्षिक सत्र २०७१ मा नमूना विद्यालयमा कक्षा १-३ मा कूल विद्यार्थी सङ्ख्या ६३७ रहेको देखिन्छ। जसमध्ये छात्रा ३१७ जना र छात्र ३२० जना रहेको छ। छात्रा र छात्रको सङ्ख्या लगभग बराबर देखिन्छ।

नमूना विद्यालयमध्ये महेन्द्र नि.मा.वि. मा सबैभन्दा बढी विद्यार्थी छन् जुन सङ्ख्या २१४ छ। भने सबैभन्दा कम विद्यार्थी निलगिरी मा.वि. मा छन्। यो सङ्ख्या ९४ रहेको छ। महेन्द्र नि.मा.वि.बाट कूल विद्यार्थी सङ्ख्याको ३३.५ प्रतिशत विद्यार्थी सहभागी छन् भने निलगिरी मा.वि.बाट १४.८ प्रतिशत विद्यार्थी सहभागी छन्। त्यस्तै सोही विद्यालयको छात्र सहभागिता ४९.७६ प्रतिशत छ भने छात्र सहभागिता औसत ५०.२३ प्रतिशत छ, यसरी ०.४८ प्रतिशतले छात्र सहभागिता बढिरहेको देखिन्छ।

४.१.३ नमूना विद्यालयहरूको विगत ३ वर्षको कक्षा १-३ को विद्यार्थी भर्नाको अवस्था

अध्ययन क्षेत्रका नमूना छनौटमा परेका विद्यालयहरूको कक्षा १-३ को विगत ३ वर्षको विद्यार्थी भर्ना विवरण अनुसूची १ को तालिका ४ मा समावेश गरिएको छ।

उक्त तालिका ४ को अध्ययनबाट नमूना विद्यालयहरूमा प्राथमिक तह (१-३ कक्षा) मा शैक्षिक सत्र २०६९, २०७० र २०७१ मा क्रमशः कूल ८४५, ७६३ र ६३७ जना विद्यार्थी भर्ना भएको देखिन्छ। शैक्षिक सत्र २०६९ मा सबैभन्दा बढी र शैक्षिक सत्र २०७१ मा सबैभन्दा कम विद्यार्थी भर्ना भएको देखिन्छ। शैक्षिक सत्र २०७० मा कूल भर्ना दर ९.८ प्रतिशतले र २०७१ मा १६ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ। छात्रातर्फ पनि शैक्षिक सत्र २०६९ मा नै सबैभन्दा बढी विद्यार्थी भर्ना भएका छन् भने शैक्षिक सत्र २०७१ मा सबैभन्दा कम छात्रा भर्ना भएको देखिन्छ। शैक्षिक सत्र २०६९, २०७० र २०७१ मा छात्रा सङ्ख्या क्रमशः ४४२, ३८८ र ३१७ रहेको छ। शैक्षिक सत्र २०६९ मा ५२.३० प्रतिशत छात्रा भर्ना भएकोमा सो दर शैक्षिक सत्र २०७० र २०७१ मा क्रमशः ५१ र ५० प्रतिशत देखिन्छ। छात्रा भर्ना करिब १ प्रतिशतले घटी भएको देखिन्छ भने छात्र भर्ना दर करिब १ प्रतिशतले बढेको देखिन्छ।

विगत ३ वर्षको विद्यार्थी भर्ना दर विश्लेषण गर्दा पहिलो वर्ष (२०७०) मा ९.८ प्रतिशतले र दोस्रो वर्ष (२०७१) मा १६ प्रतिशतले विद्यार्थी सङ्ख्या घट्टनुले स्थिति अत्यासलाग्दो देखिन्छ। यसले अध्ययन क्षेत्रमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन कमजोर अवस्थामा रहेको पुष्टि हुन्छ। यहाँ मास्लो (१९४३) ले भने जस्तो सिकारुको

सिकाइ आवश्यकताको शृङ्खलामा वृद्धि हुन नसकी विद्यार्थी भर्ना दर वृद्धि हुन नसकेको मान्न सकिन्छ ।

४.१.४ विगत ३ वर्षको उही कक्षा दोहोर्न्याउने विद्यार्थी विवरण (कक्षा १-३)

कक्षा दोहोर्न्याउने सङ्ख्या जति कम हुन्छ, त्यति शिक्षा प्रणाली प्रभावकारी मानिन्छ । यस अध्ययनमा संलग्न नमुना विद्यालयमा कक्षा दोहोर्न्याउने दर अनुसुची १ को तालिका ५ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिका अनुसार शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा १-३ मा भर्ना भएका कूल विद्यार्थी ८४५ मध्ये ४१ जना अर्थात् ४.८५ प्रतिशतले कक्षा दोहोर्न्याएको देखिन्छ । यो वर्ष भर्ना भएका कूल ४४२ छात्रा मध्ये २५ जना अर्थात् ५.६ प्रतिशत र कूल ४०३ जना छात्र मध्ये जम्मा १६ जना अर्थात् ३.९ प्रतिशत छात्रले उही कक्षा दोहोर्न्याएको देखिन्छ । त्यस्तै शैक्षिक सत्र २०७० मा कक्षा १-३ मा भर्ना भएका कूल ७६२ जना विद्यार्थी मध्ये जम्मा ३३ जना अर्थात् कूल सङ्ख्याको ४.३३ प्रतिशतले कक्षा दोहोर्न्याएको देखिन्छ । यो वर्ष भर्ना भएका जम्मा ३८८ छात्रा मध्ये १६ जना अर्थात् छात्रा सङ्ख्याको ४.१ प्रतिशतले र भर्ना भएका जम्मा ३७४ छात्र मध्ये १७ जना अर्थात् भर्ना भएका छात्र सङ्ख्याको ४.५ प्रतिशत छात्रले उही कक्षा दोहोर्न्याएको देखिन्छ ।

शैक्षिक सत्र २०७१ मा कक्षा १-३ भर्ना भएका कूल ६ सय ३७ मध्ये ३१७ छात्रा र ३२० छात्र रहेका छन् । कूल ४६ जनाले उही कक्षा दोहोर्न्याएका छन् । यो सङ्ख्या कूल भर्ना भएका मध्ये ७.२ प्रतिशत छ । यस वर्ष ६.९ प्रतिशत छात्रा र ७.५ प्रतिशत छात्रले उही कक्षा दोहोर्न्याएको देखिन्छ । यो वर्ष छात्राको तुलनामा छात्रको कक्षा दोहोर्न्याउने दर ०.६ प्रतिशतले बढी देखिन्छ । विगत ३ वर्षको कक्षा दोहोर्न्याउने दर तुलना गर्दा शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४.८५ प्रतिशत रहेको कक्षा दोहोर्न्याउने दर २०७० मा ०.५२ प्रतिशतले घटी ४.३३ प्रतिशत कायम रहेको देखिन्छ । तर शैक्षिक सत्र २०७१ मा उही कक्षा दोहोर्न्याउने दर २०७० को भन्दा २.८९ प्रतिशत बढी छ । यो दर शैक्षिक सत्र २०६९ को भन्दा २.३७ प्रतिशतले बढी छ । यसरी शैक्षिक सत्र २०६९ को तुलनामा २०७१ मा उही कक्षा दोहोर्न्याउने दर घटेको भए तापनि पछिल्लो वर्षमा सो दर बढ्नुले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

टेलर (१९११) ले भने जस्तो हरेक कुरा वैज्ञानिक ढङ्गले व्यवस्थापन गर्न सकेमा मात्र संयन्त्रले वा कामदारले बढी प्रतिफल दिने गरी कार्य गर्न सक्छ, तर अध्ययन क्षेत्रमा अधिकांश विद्यालयहरूमा कार्य सञ्चयिकालाई विश्वसनीय, भरपर्दो, विद्यालयको आवश्यकता आधारमा वैज्ञानिक व्यवस्थापन नभएकाले यसको सही उपयोग गर्न शिक्षकलाई मुश्किल भएको देखिन्छ, जसले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रिया कार्यान्वयनमा समस्या देखिएको छ ।

४.१.५ कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग

कार्यसञ्चयिका तोकिएको ढाँचाअनुसार प्रयोग गर्न सकेमा मात्र विद्यार्थीको सही मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । त्यसैले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रियाको कार्यान्वयनको अवस्था अध्ययन गर्ने शिलशिलामा सोधकर्ताले प्र.अ. र शिक्षक गरी जम्मा १२ जनाबाट प्रश्नावली भराई प्राप्त सूचनाको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । उक्त १२ जनालाई कक्षा शिक्षण पश्चात् विद्यार्थीको कार्य सञ्चयिका फारम भर्ने गर्नुभएको छ ? भन्ने प्रश्नको जवाफमा आएका प्रतिक्रियाहरूको विवरण अनुसूची १ को तालिका ६ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिका ६ अनुसार बालमैत्री तथा बाल केन्द्रित शिक्षण प्रक्रिया लागू भएका विद्यालयहरूमा समेत कार्यसञ्चयिका कहिलेकाही मात्र भरिन्छ भन्ने प्रतिक्रिया अधिकांश प्रअ/शिक्षकहरूको रहेको पाइयो । ४१.६६ प्रतिशत प्रअ/ शिक्षकहरू यो मत व्यक्त गर्ने भेटिए भने २५ प्रतिशतले कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग सम्भव छैन भनेका छन् । १६.६६ प्रतिशतले मात्र दैनिक रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइएको छ । त्यस्तै कार्यसञ्चयिका भर्न जान्दिन भन्ने प्रतिक्रिया व्यक्त गर्नेको सङ्ख्या पनि निकै उल्लेख्य अर्थात् १६.६६ प्रतिशत रहनुले बालमैत्री शिक्षण व्यवस्था लागू भएका विद्यालयमा त कार्यसञ्चयिकाको प्रयोगको अवस्था नाजुक रहेको छ, भने यो कार्यक्रम लागू नभएका अन्य सामुदायिक विद्यालयहरूमा त भन्नु शून्य रहेको सहजै निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ । त्यस्तै शोधकर्ताले कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग सम्बन्धमा नमूना विद्यालयका ४ जना वि.व्य.स. अध्यक्षबाट अनुसूची २ अनुसारको प्रश्नावली भराई विद्यालयमा कार्यसञ्चयिका नियमित भर्ने गरेको छ ? भन्ने प्रश्नको जवाफमा आएका प्रतिक्रियाहरूको विवरण अनुसूची १ को तालिका ७ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिका अनुसार विद्यालयमा नियमितरूपमा कार्यसञ्चयिका भर्ने गरेका छन् भन्नेको सङ्ख्या शून्य (०) छ। भर्ने गरेको छैन भन्नेको सङ्ख्या ३ अर्थात् ७५ प्रतिशत र थाहा छैन भन्नेको सङ्ख्या १ जना अर्थात् २५ प्रतिशत भएबाट विद्यालयहरूमा नियमितरूपमा कार्यसञ्चयिकको प्रयोग नभएको देखिन्छ। शोधको क्रममा कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग सम्बन्धमा सम्बन्धित क्षेत्रका १ जना वि.नि. र १ जना स्रोत व्यक्तिसँग पनि प्रश्नावली भराई मत संकलन गरिएको थियो। अनुसुची ५ अनुसारको प्रश्नावली भराउँदा विद्यालयमा कार्यसञ्चयिका फारम भर्ने गरेको छ कि छैन ? भन्ने प्रश्नको प्रतिक्रिया अनुसुची १ को तालिका ८ मा समावेश गरिएको छ।

उक्त तालिका अनुसार विद्यालयमा नियमित रूपमा कार्यसञ्चयिका भर्ने गरेका छन् भनी राय व्यक्त गर्ने वि.नि./स्रोत व्यक्ति १ जना पनि छैनन्। अर्थात् ० प्रतिशत छन्। १ जना (५० प्रतिशत) वि.नि./ स्रोत व्यक्तिले कुनै कुनै विद्यालयले मात्र भरेका छन् भन्ने राय व्यक्त गरे भने १ जना (५० प्रतिशत) ले कसैले भरेका छैनन् भनी राय व्यक्त गरेका छन्। यस तथ्याङ्कबाट विद्यालयहरूमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको मुख्य आधार कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग अत्यन्त न्यून भएबाट कार्यक्रमको कार्यान्वयन पक्ष अत्यन्त कमजोर अवस्थामा रहेको स्पष्ट हुन्छ।

४.१.६ असाधारण प्रतिभा भएका विद्यार्थीहरूको कक्षोन्नति

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयन गर्ने एउटा प्रमुख रणनीति प्रत्येक विद्यार्थीको कार्यसञ्चयिका व्यवस्थित गर्ने, नियमित रूपमा भर्ने र विद्यार्थीको प्रगति अनुसार प्रत्येक पहिलो चौमासिकमा विशेष प्रतिभा भएका विद्यार्थीलाई कक्षोन्नति गर्ने रहेको छ (पा.वि.के.-२०५६)। शिक्षा ऐन २०२८ तथा शिक्षा नियमावली २०५९ (संशोधन सहित) को परिच्छेद १५ को नियम ८३ मा कक्षा चढाउन सकिने व्यवस्था भए बमोजिम अध्ययनको नमूना छनौटमा परेका विद्यालयहरूमा विशेष क्षमता भएका विद्यार्थीहरूलाई पहिलो चौमासिकमा निम्नानुसार कक्षा चढाउने गरेको अनुसुची १ को तालिका ९ मा समावेश गरिएको छ।

उक्त तालिका अनुसार शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा १-३ मा ६ जना अर्थात् ०.४ प्रतिशत विद्यार्थी पहिला त्रैमासिकमा कक्षा चढेको देखियो भने त्यो सङ्ख्या २०७० मा बढेर

०.७ प्रतिशत तथा २०७१ मा ०.६४ प्रतिशत रहेको छ । यसरी प्रतिभावान विद्यार्थीलाई पहिलो चौमासिकमा कक्षा चढाउने विशेष व्यवस्था भएतापनि अध्ययन क्षेत्रका लगभग ५० प्रतिशत विद्यालयले भने यसरी कक्षा चढाउने गरेको पाइएन । त्यसकारण सबै विद्यालयमा कार्यक्रमको विस्तृत जानकारी दिई कक्षा चढ्न सक्ने खालका विशेष प्रतिभावान् विद्यार्थी भएको खण्डमा बीचैमा कक्षा चढाउनुपर्ने व्यवस्था सबै विद्यालयमा लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसबाट मास्लो (१९४३) ले भनेभै विद्यार्थी थप सिकाइका लागि उत्प्रेरित हुँदै जाने र प्रभावकारी शिक्षण सिकाइको वातावरण अझ विकास गर्न सकिन्छ ।

४.१.७ मूल्याङ्कनका साधनहरू

विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रम कतिको प्रभावकारी ढंगबाट कायान्वयन भइरहेको छ भन्ने कुरा शिक्षण प्रक्रिया र त्यसमा संलग्न मूल्याङ्कनका साधनहरू कस्ता छन्, कसरी प्रयोग भइरहका छन् भन्ने कुरामा निर्भर रहन्छ । प्राथमिक पाठ्यक्रम २०६२ ले निरन्तर मूल्याङ्कन गर्न साथै विद्यार्थीलाई कक्षाकार्य, परियोजनाकार्य, उपलब्धि परीक्षा, अवलोकन, हाजिरी आदिलाई आधार मानी त्यसको अभिलेख कार्य सञ्चयिकामा उल्लेख गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ (पा.वि.के., २०६२) । अध्ययन क्षेत्रमा यी साधनहरूको प्रयोग सम्बन्धमा अध्ययन गर्न अनुसूची १ अनुसारको प्रश्नावली तथा छलफलबाट प्राप्त सूचनाको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कन केको आधारमा गर्नुहुन्छ ? भन्ने प्रश्नमा ८ जना शिक्षकहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रियाहरूको विवरण अनुसूची १ को तालिका १० मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिका १० मा कार्यसञ्चयिकाको आधारमा मूल्याङ्कन गर्ने शिक्षक २५ प्रतिशत मात्र छन् । २५ प्रतिशत शिक्षकले लिखित परीक्षाको आधारमा, २५ प्रतिशतले मौखिक परीक्षाको आधारमा र २५ प्रतिशतले दुवैखाले परीक्षाको आधारमा मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइएको छ ।

विद्यार्थीको कक्षाकार्य, गृहकार्य नियमित जाँची अभिलेख राख्नुहुन्छ ? भनी प्रश्न गर्दा ८ जना शिक्षकहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रियाहरू अनुसूची १ को तालिका ११ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिका ११ मा नियमित कक्षाकार्य, गृहकार्य परीक्षण गरी अभिलेख राख्ने शिक्षक २५ प्रतिशत, कहिलेकाहिँ मात्र गर्ने शिक्षक २५ प्रतिशत र सो कार्य गर्दिन भन्ने मत व्यक्त गर्ने शिक्षक ५० प्रतिशत रहेका छन् । नियमित रूपमा कक्षाकार्य, गृहकार्य, परीक्षण गरी अभिलेख राख्ने शिक्षकभन्दा कहिलेकाहिँ मात्र गर्छु भन्ने र गर्दिन भन्ने शिक्षक सङ्ख्या बढी रहकोबाट अध्ययन क्षेत्रमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन कमजोर अवस्था रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

प्रतिक्रियाहरू

विद्यार्थीको आचरण तथा सामाजिक व्यवहार पारेवर्तनको मापन गर्न कुन साधन प्रयोग गर्नुहुन्छ ? भनी ८ जना शिक्षकहरूलाई प्रश्न गर्दा अनुसूची १ को तालिका १२ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिका १२ मा विद्यार्थीको आचरण तथा व्यवहार परिवर्तन मापन गर्नको लागि लिखित परीक्षाको प्रयोग गर्ने शिक्षक १ जना (१२.५ प्रतिशत) मौखिक परीक्षाको उपयोग गर्ने शिक्षक २ जना (२५ प्रतिशत) र दुवैखाले परीक्षा उपयोग गर्ने शिक्षक २ जना (२५ प्रतिशत) साथै रुजुसूचि उपयोग गर्ने शिक्षक ३ जना ३ जना (३७.५ प्रतिशत) रहेका छन् । रुजुसूचिको उपयोग गर्छु भन्ने शिक्षक सबैभन्दा बढी अर्थात् ३७.५ प्रतिशत भए तापनि परीक्षाबाट मूल्याङ्कन गर्छु भन्ने शिक्षकको सङ्ख्या कूल ५ जना अर्थात् ६२.५ प्रतिशत देखिन्छ । यसबाट अध्ययन क्षेत्रमा व्यवहार परिवर्तन मापन गर्न रुजुसूचि प्रयोग गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता विकसित भए तापनि मूलतः मूल्याङ्कन प्रणाली परीक्षा पद्धतिमा नै निर्भर रहेकोले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर देखिएको छ ।

त्यस्तै अध्ययन क्षेत्रका ८ जना शिक्षकहरूलाई अनुसूची १ अनुसारको प्रश्नावली भराउँदा विद्यार्थीलाई परियोजना कार्य दिने गर्नु भएको छ ? भन्ने प्रश्नको जवाफमा शिक्षकहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रियाहरूको विवरण अनुसूची १ को तालिका १३ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तथ्याङ्क अनुसार विद्यार्थीलाई परियोजना कार्य दिने गरेका शिक्षक १३ प्रतिशत मात्र छन् । ५० प्रतिशत शिक्षकले परियोजना कार्य दिने गरेको पाइएन । १२.५ प्रतिशतले कहिलेकाहिँ तर कमैमात्रामा मात्र परियोजना कार्य दिने गरेका रहेछन् भने २५ प्रतिशत शिक्षकहरूले यो सम्भव नै छैन भन्ने धारणा राखेका छन् । यसरी दिने गरेको छु र

कममात्रामा दिन्छु भन्ने गरी कूल २५ प्रतिशत शिक्षकहरूले परियोजना कार्य दिने गरेको पाइन्छ, भने बाँकी ७५ प्रतिशत शिक्षकहरू परियोजना कार्य नदिने वर्गमा परेका छन् ।

यसरी यस अध्ययन क्षेत्रमा ७५ प्रतिशत शिक्षकहरूले परियोजना कार्य दिने गरेका छैनन् । यसले पनि अध्ययन क्षेत्रमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रियाको कार्यान्वयन कमजोर अवस्थामा रहेको पुष्टि गरेको छ । निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्न र विद्यार्थीको सिर्जनात्मक क्षमता वृद्धि गर्न शिक्षकलाई थप तालिम दिनुपर्ने र सिकेका कुराहरू कक्षा शिक्षणमा लागू गर्न उत्प्रेरणा जगाउनुपर्ने देखिन्छ । टाइलर (१९३०) ले भनेभैँ नियमित र निरन्तर रूपमा विद्यार्थी उपलब्धिको लेखाजोखा गरी सोको आधारमा शैक्षणिक प्रक्रियामा सुधार ल्याउनु पर्नेमा अध्ययन क्षेत्रमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग उपयुक्त ढंगले हुन नसकेको देखिन्छ । त्यसैले उनले भने जस्तो विद्यार्थीको निर्माणात्मक मूल्याङ्कन नियमित र निरन्तर रूपमा गरी शिक्षण सिकाईमा सुधार ल्याउनु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ । मास्लो (१९४३) ले भनेभैँ वर्तमान शिक्षण सिकाई प्रक्रियाले सिकारुको आवश्यकताको श्रृङ्खलामा वृद्धि गर्न नसकेको र उनको सिद्धान्तअनुसार संगठन गरिएका सिकाई उपलब्धीहरू एक पछि अर्को प्राप्त गर्दै जानु पर्नेमा त्यसो नभएकोले विद्यार्थीमा उत्प्रेरणा जगाउन नसक्नाले अध्ययन क्षेत्रमा विद्यार्थी भर्ना दर घटेको, कक्षा छोड्ने दर घट्नुको सट्टा बढेको, विद्यार्थी उत्तीर्ण दरमा वृद्धि हुन नसकेको, कार्यसञ्चयिकाको प्रयोगमा शिक्षकलाई उत्प्रेरित गर्न नसकिएको साथै प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ ले निर्देशन गरे अनुसारका मूल्याङ्कनका साधनहरू प्रयोग नगरी परम्परागत परीक्षा प्रणालीको प्रयोग बढी हुने गरेबाट निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर रहेको देखिन्छ । अध्ययन क्षेत्रका कक्षाकोठामा टाइलर (१९३०) ले भनेभैँ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा जोड दिन नसकेको र मूल्याङ्कन प्रक्रियाले विद्यार्थीको सिकाई क्षमतामा वृद्धि गर्न नसकेको देखिन्छ । जसको कारणबाट उही कक्षा दोहोर्‍याउने दर घट्न नसकेको देखिन्छ ।

टेलर (१९११) ले भनेभैँ वैज्ञानिक ढंगबाट शिक्षकको व्यवस्थापन हुन नसकेको, शिक्षकमा निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धी दक्षता नभएको र कार्यसञ्चयिका लगायतका सामग्रीहरूको राम्रो व्यवस्थापन गर्न नसकिएकाले पनि कार्यसञ्चयिका र आन्तरिक मूल्याङ्कनका अन्य साधनहरू जस्तै: कक्षा, कार्य, गृहकार्य, प्रयोगात्मक कार्य, परियोजना

कार्य, रुजुसूची आदिको प्रयोग नियमित रूपमा गर्न नसकिएको हुँदा अध्ययन क्षेत्रमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयनको अवस्था कमजोर रहेको देखिएको छ ।

४.२ निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयनका पूर्वाधारहरू

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ मा यो कार्यक्रम कार्यान्वयनका निम्ति आवश्यक पूर्वाधारहरू विकसित गर्दै जाने कार्यनीति लिइएको छ । यो कार्यनीति अनुसार कक्षा कोठामा विद्यार्थी सङ्ख्या अधिकतम ३० राख्ने, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:३० कायम गर्ने, कार्यक्रम लागू भएका जिल्लामा लागू भएको वर्षदेखि क्रमशः कक्षा १ देखि ३ सम्म पढाउने कक्षा शिक्षक प्रत्येक विद्यालयबाट ३ जनाका दरले ३ वर्षमा ३ जनालाई तालिम प्रदान गर्ने, बाल सन्दर्भसामग्री, शिक्षक स्रोत सामग्री, अभ्यास पुस्तिका, प्रगति विवरण कार्ड, फोल्डर फायल, शिक्षण सहयोग सामग्री जस्ता सामग्री निर्माण गर्ने र शैक्षिक सत्र शुरु हुनुपूर्व नै प्रत्येक विद्यालयमा पुऱ्याउने नीति लिइएको छ (पा.वि.के., २०५९) । अध्ययन क्षेत्रमा निरन्तर मूल्याङ्कनसम्बन्धी उल्लेखित पूर्वाधारहरू के कति मात्रामा पूरा भएका छन् कि छैनन् ? भनी यस खण्डमा अध्ययन गरिएको छ । उल्लेखित पूर्वाधारहरूलाई निम्नानुसार विभिन्न उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ ।

४.२.१ कक्षाकोठामा विद्यार्थी सङ्ख्या

कक्षाकोठामा जति कम विद्यार्थी भयो, शिक्षकलाई शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न त्यति नै सजिलो हुन्छ । शिक्षकले कक्षा शिक्षणका क्रममा सबै विद्यार्थीमा समान रूपमा नजर पुऱ्याउन सक्नुपर्छ । प्रत्येक विद्यार्थीले गरेका क्रियाकलापहरूको सही विश्लेषण र वस्तुनिष्ठ मूल्याङ्कन गर्न कक्षा कोठामा निश्चित विद्यार्थी सङ्ख्या तोकिनुपर्छ । निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली, कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ अनुसार एउटा कक्षामा ३० जना विद्यार्थी राख्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ (पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०५६) । अध्ययन क्षेत्रमा परेका विद्यालयहरूमा शैक्षिक सत्र २०६६ मा कक्षा कोठामा निम्नानुसार विद्यार्थीहरू रहेको पाइयो । उक्त सङ्ख्यालाई अनुसूची २ को तालिका १ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिकामा शैक्षिक सत्र २०७१ मा नमूना छनौटमा परेका विद्यालयहरूमध्ये महेन्द्र नि.मा.वि., खेवाड १७ मा सबैभन्दा बढी विद्यार्थी सङ्ख्या रहेको छ । यस विद्यालयमा कक्षा १, २ र ३ मा क्रमशः ५६, ८० र ७८ गरी जम्मा २१४ जना विद्यार्थी रहेका छन् ।

सबैभन्दा कम विद्यार्थी सङ्ख्या निलगिरी मा.वि., खेबाङ-१० मा छन् । यस विद्यालयमा कक्षा १, २ र ३ मा क्रमशः २२, ३२ र ४० गरी जम्मा ९४ जना रहेका छन् ।

अध्ययन क्षेत्रमा कक्षा १ मा औसत विद्यार्थी सङ्ख्या ४४, कक्षा २ मा ५३ र कक्षा ३ मा ६३ जना रहेको छ । औसत विद्यार्थी सङ्ख्या हेर्दा अध्ययन क्षेत्रमा कक्षा ३ मा विद्यार्थी चाप सबैभन्दा बढी (६३ जना) रहेको छ, भने कक्षा १ मा सबैभन्दा कम (४४ जना) रहेको देखिन्छ । निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यक्रम पुस्तिकामा उल्लेख भए अनुसार प्रत्येक कक्षामा विद्यार्थी सङ्ख्या ३० हुनुपर्नेमा सोभन्दा बढी रहेको देखिन्छ ।

टेलर (१९११) ले भनेभै भर्ना भएका दक्ष कामदार (तालिम प्राप्त शिक्षक) लाई पनि कक्षाकोठामा उपयुक्त र सहज वातावरण भएमा मात्र प्रभावकारी रूपमा काम गर्न सक्दछन् । अध्ययन क्षेत्रका कक्षाकोठामा मापदण्ड भन्दा बढी विद्यार्थी रहेकोले काम गर्ने उपयुक्त वातावरणको अभाव देखिन्छ । तसर्थ मापदण्ड भन्दा बढी विद्यार्थी भएको कक्षामा अर्को वर्ग खोल्ने व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न सकेमा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सकिने देखिन्छ ।

४.२.२ शिक्षक सङ्ख्या र तालिम विवरण

विद्यालयमा रहेका शिक्षक र तालिम विवरणलाई अनुसूची २ को तालिका न२मा समावेश गरिएको छ ।

तालिका २ अनुसार हाल नेपालमा ६९३१६ प्राथमिक शिक्षक छन् । जसमध्ये कूल ६८६२२ अर्थात् प्रतिशत तालिम प्राप्त छन् । ताप्लेजुङमा कूल ११३८ शिक्षक रहेकोमा ११०३ अर्थात् ९७ प्रतिशत शिक्षक तालिम प्राप्त रहेका छन् । त्यस्तै अध्ययन क्षेत्रमा स्वीकृत दरबन्दीमा कार्यरत कूल ८१ जनामध्ये ७० जना अर्थात् ८७.५ प्रतिशत शिक्षक तालिम प्राप्त रहेको देखिन्छ ।

कुनै पनि प्रणालीले प्रभावकारी ढङ्गबाट काम गर्नका लागि त्यस प्रणालीमा दक्ष र तालिम प्राप्त जनशक्तिको आवश्यकता पर्दछ । शिक्षण कार्य एउटा कला हो । शिक्षणलाई कलात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गर्न तालिमको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । तालिम प्राप्त शिक्षकले मात्र पाठ्यक्रमको मर्मअनुसार शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सक्छन् । पर्याप्त तालिम प्राप्त शिक्षक भएमा मात्र पाठ्यक्रमका क्रियाकलापहरू प्रभावकारी ढङ्गबाट

सञ्चालन गर्न सकिन्छ। तालिम प्राप्त शिक्षकले मात्र विद्यार्थीको भावना, आवश्यकता रुची र क्षमताअनुसार शिक्षण गर्न सक्दछन्। हाल नेपालको प्राथमिक तहमा लगभग ५० प्रतिशत मात्र शिक्षकहरू तालिम प्राप्त छन्। सन् २००८/९ सम्म सरकारले ९९ प्रतिशत शिक्षकहरूलाई तालिम दिने लक्ष्य लिएकोमा (शिक्षा विभाग, २०६५) ताप्लेजुङ जिल्लामा हाल शिक्षक तालिमको अवस्था निम्नानुसार रहेको छः

नमूना विद्यालयमा शिक्षक सङ्ख्या र तालिम विवरणलाई अनुसूची २ को तालिका ३ मा समावेश गरिएको छ।

उक्त तालिकामा नमूना विद्यालयमा कुल ५० जना शिक्षक शिक्षिका रहेकामा ४६ जना तालिम प्राप्त र ४ जना तालिम अप्राप्त रहेका छन्। कुल शिक्षक सङ्ख्याको ९२ प्रतिशत तालिम प्राप्त रहेका छन् भने ८ प्रतिशत तालिम अप्राप्त शिक्षक रहेको देखिन्छ। जि.शि.का. को आँकडा अनुसार ९७ प्रतिशत स्वीकृत दरबन्दीमा कार्यरत शिक्षकहरू तालिम प्राप्त रहेका छन्। नमूना विद्यालयमा भने स्वीकृत दरबन्दी, राहत र निजी स्रोत सबै प्रकारका शिक्षकहरूमध्ये ९२ प्रतिशत शिक्षक मात्र तालिम प्राप्त भएवाट राहत र नीति स्रोतमा नियुक्त गरिएका शिक्षकहरूमा तालिमको अभाव रहेको देखिन्छ। यसबाट राहत र निजी श्रोत दुवै खाले शिक्षक नियुक्ति गर्दा तालिम प्राप्त गरेको व्यक्तिलाई मात्र नियुक्त गर्नुपर्ने देखिन्छ भने स्वीकृत दरबन्दीमा रहेका शिक्षकहरूलाई समेत कार्यक्रम सम्बन्धी तालिम दिने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने देखिन्छ।

टेलर (१९९९) ले भनेभैं वैज्ञानिक ढंगबाट काम गर्न दक्ष तथा सिपालु शिक्षकको छनौट गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै छनौट गरिएका शिक्षकमा समेत कार्यक्रम सम्बन्धी तालिमको अभाव रहेकोले दक्षता वृद्धिका लागि निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिम दिनुपर्ने देखिन्छ। त्यसो भएमा मात्र शिक्षक तथा विद्यार्थी दुवैलाई अधिकतम सिकाई उपलब्धी हासिल गर्ने गरी वैज्ञानिक ढंगबाट व्यवस्थापन र परिचालन गर्न सकिने देखिन्छ।

४.२.३ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ अनुसार कार्यक्रम कार्यान्वयनको रणनीतिमध्ये एक प्रमुख रणनीति शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:३० कायम गर्नु रहेको छ (पा. वि. के २०५६)। उक्त पूर्वाधार पूरा भएमा यो कार्यक्रम सजिलै कार्यान्वयन

गर्न सकिने विश्वासका साथ यो रणनीति अंगालिएको देखिन्छ । अध्ययन क्षेत्रमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात अनुसुची २ को तालिका ४ मा समावेश गरिएको छ ।

तालिका २० अनुसार नेपालको सन्दर्भमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:६५, ताप्लेजुङ जिल्लाको १:२२, खेवाङ श्रोत केन्द्रमा १:३७ र नमुना विद्यालयमा १:३० रहेको देखिन्छ ।

शिक्षक विद्यार्थी अनुपात केलाउँदा राष्ट्रिय स्तरमा भन्दा जिल्ला स्तरमा यसको प्रभाव बढी र अध्ययन क्षेत्रमा कम रहेको देखिन्छ । नमुना विद्यालयहरूमा भन्दा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात मापदण्ड अनुसार अर्थात् १:३० रहेको देखिन्छ । यसले निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ मा उल्लेख गरिए अनुसार कार्यक्रम कार्यान्वयनका निम्ति शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:३० कायम गरिएको छ (पा.वि.के, २०५६) भन्ने रणनीति कार्यान्वयनको तहमा आइपुगेको देखिन्छ । यसरी शिक्षक विद्यार्थी अनुपातको पूर्वाधार पूरा भएता पनि कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसक्नु चिन्ताको विषय रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

४.२.४ सामग्रीको उपलब्धता र प्रयोग

अध्ययनका क्रममा नमुना विद्यालयका बालमैत्रीकक्षाहरूमा सो कार्यक्रम सम्बन्धी सुचकहरू अध्ययन गर्दा शिक्षकका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीको व्यवस्था अनुसुची २ को तालिका ५ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिका अनुसार नमुना विद्यालयका ८ जना शिक्षक मध्ये १ जना अर्थात् १२.५ प्रतिशत शिक्षकले आवश्यक सामग्रीको व्यवस्था नराम्रो छ भन्ने विचार व्यक्त गरेको पाइयो । ७ जना अर्थात् ८७.५ प्रतिशत ले केही मात्रामा राम्रो भएको भन्ने प्रतिक्रिया दिएको पाइयो भने राम्रो छ भन्ने शिक्षक सङ्ख्या ० (शून्य) रहेको छ । यस तथ्याङ्कले अध्ययन क्षेत्रमा शिक्षकका लागि आवश्यक सामग्रीको उचित व्यवस्था हुन नसकेको देखिन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रका ४ जना प्र.अ. र ८ शिक्षक गरी जम्मा १२ जना प्रा.अ./शिक्षकहरूलाई प्रश्नावली भराई शिक्षक निर्देशिका पाठ्यपुस्तक, आदि सामग्री कहिले प्राप्त हुन्छन् ? भन्ने प्रश्नमा निम्नानुसार प्रतिक्रिया पाइयो । उक्त प्रतिक्रियालाई अनुसुची २ को तालिका ६ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिका अनुसार नमूना विद्यालयका १२ जना प्र.अ./शिक्षक मध्ये ३ जना अर्थात् २५ प्रतिशत शिक्षकले शैक्षिक सत्रको सुरुमा नै आवश्यक सामग्रीहरू प्राप्त हुने प्रतिक्रिया दिए भने ४ जना वा ३३ प्रतिशत ले १ महिनापछि, ३ जना अर्थात् २५ प्रतिशतले २ महिनापछि र २ जना वा १६.६ प्रतिशतले ३ महिनापछि मात्र सामग्री उपलब्ध हुने प्रतिक्रिया दिएको पाइएको छ ।

उक्त तथ्याङ्कले विद्यालयहरूमा आवश्यक पर्ने शिक्षक निर्देशिका, पाठ्यपुस्तक आदी सामग्रीहरू समयमा उपलब्ध नहुनाले विद्यालयको पठनपाठन प्रभावित भएको पृष्टि हुन्छ । मस्लो (१९४३) ले भने भैं शिक्षकलाई अध्यापनका निमित्त प्रारम्भिक चरणमा नै आवश्यक पर्ने सामग्रीहरूको उपलब्धता विना शिक्षण अघि बढाउन शिक्षक उत्प्रेरित हुन नसकेको अवस्था अध्ययन क्षेत्रमा रहेको देखिन्छ ।

४.२.५ सिकाइ उपलब्धी सूचक प्रदर्शन र प्रयोग

निरन्तर मूल्याङ्कन शिक्षक निर्देशिका २०५६ ले कार्यक्रम कार्यान्वयनका निमित्त कार्यक्रम निर्देशिकाको अनुसूचि १,२ र ३ मा सिकाइ उपलब्धी सूचकहरू उल्लेख गरेको छ (पा.वि.के, २०५६) । जसले प्रत्येक शिक्षकलाई कक्षाकोठामा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न मद्दत गर्छ ।

अध्ययनका क्रममा ४ वटा नमूना विद्यालयको कक्षाकोठा अवलोकन गर्दा नमूना विद्यालय मध्ये १ वटा अर्थात् २५ प्रतिशत विद्यालयका कक्षा कोठामा सिकाइउपलब्धी सूचक प्रदर्शन र प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । १ वटा (२५ प्रतिशत) विद्यालयको कक्षाकोठामा सूचक प्रदर्शन गरेको तर नियमित प्रयोग गर्ने गरेको पाइएन । अध्ययन क्षेत्रमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:३० रहेको अवस्थामा पनि सूचकको आधारमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सन्तोषजनक अवस्थामा नरहनुले कार्यक्रम कार्यान्वयनमा शिक्षकको इच्छाशक्तिको कमी रहेको स्पष्ट देखिन्छ ।

४.२.६ कक्षाकोठामा पुस्तकालयको अवस्था र प्रयोग

निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ मा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका निमित्त सामग्री निर्माण र वितरण कार्यक्रम अन्तर्गत एउटा विद्यालयमा २

प्रतिका दरले कम्तिमा ५० शिर्षकमा बालसन्दर्भ सामग्री उपलब्ध गराउने उल्लेख गरेको छ। त्यस्तै शिक्षकको पेसागत सहयोगका लागि आवश्यक हुने शिक्षक स्रोत सामग्रीहरू समेत उपलब्ध गराउने व्यवस्था रहेको छ (पा.वि.के, २०५६)। नमूना विद्यालयको कक्षा कोठा अवलोकन गर्दा २ वटा (५० प्रतिशत) विद्यालयमा केही पुस्तक तथा बाल सन्दर्भ सामग्रीहरू राखेको पाइयो भने २ वटा (५० प्रतिशत) विद्यालयमा त्यस्तो व्यवस्था गर्न नसकेको पाइयो। यसबाट कक्षाकोठामा बालबालिकालाई उत्प्रेरित गर्नका लागि पुस्तकालय पर्याप्त नभएको देखिएको छ। मास्लो (१९४३) ले भने अनुसार बालबालिकालाई पहिलो चरणमा कक्षाकोठाको वातावरणले आकर्षित गर्न नसकेमा विद्यालयका अन्य गतिविधिमा समेत उनीहरूको संलग्नता अभिवृद्धि गर्न मुश्किल पर्छ। तसर्थ बालमैत्री कक्षा वातावरण निर्माण गर्न र बालबालिकालाई बढी भन्दा बढी उत्प्रेरित गर्न कक्षाकोठामा बालबालिकाहरूको रुची अनुसारका पाठ्यसामग्री र सन्दर्भसामग्रीहरू उपलब्ध गराउनु पर्ने आवश्यकता रहेको देखिन्छ।

४.२.७ बसाइको व्यवस्था

कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन कक्षामा विद्यार्थी सङ्ख्या र सुविधाजनक बसाइको व्यवस्था आवश्यक हुन्छ। अध्ययन क्षेत्रमा कक्षागत औसत विद्यार्थी सङ्ख्याको विवरण माथि तालिका १७ मा उल्लेख गरिएको छ। उक्त तालिका अनुसार प्रत्येक कक्षामा औसत ५१ जना विद्यार्थी रहेको देखिन्छ।

त्यस्तै अध्ययनका क्रममा ४ वटा विद्यालयको ८ वटा कक्षाकोठामा विद्यार्थीको बसाइ व्यवस्थाको अवलोकन गर्दा निम्नानुसार रहेको पाइएको अवस्था अनुसूची २ को तालिका ५ मा समावेश गरिएको छ।

माथिको तालिका अनुसार अध्ययन क्षेत्रका ५० प्रतिशत कक्षाकोठामा बालबालिकाहरूको बसाइका निम्ति कार्पेट र चक्लाको व्यवस्था केही मात्रामा भएको अवस्था छ भने २५ प्रतिशत अर्थात् २ वटा कक्षाकोठामा नराम्रो तथा २५ प्रतिशत अर्थात् २ वटा कक्षाकोठामा राम्रो व्यवस्था भएको पाइयो। २५ प्रतिशत कक्षाकोठामा मात्र बसाइको व्यवस्था राम्रो हुनु, ५० प्रतिशत मा केही मात्रामा हुनु र २५ प्रतिशत मा नराम्रो हुनुले

कक्षाकोठामा विद्यार्थीको बसाइका कारण शिक्षण सिकाइ र मूल्याङ्कनमा यसले प्रत्यक्ष असर पारेको देखिन्छ ।

टेलर (१९११) को अनुसार कामदारको कार्यक्षमता वृद्धि गर्न वैज्ञानिक ढंगबाट व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक हुन्छ । काम गर्ने वातावरण उपयुक्त भएमा मात्र कामदारको उत्पादन क्षमता बढ्छ । त्यस्तै अध्ययन क्षेत्रमा पनि कक्षाकोठामा विद्यार्थीको बसाइको उपयुक्त ढंगबाट व्यवस्थापन हुन सकेमा मात्र विद्यार्थी र शिक्षक दुवैले अधिक सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न सक्ने देखिन्छ ।

४.२.८ विद्यालय र समुदायको सम्बन्ध

विद्यालयको प्रभावकारी सञ्चालनका निम्ति समुदायको सहयोग अपरिहार्य हुन्छ । यही तथ्यलाई आत्मसात् गर्दै निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारी कार्यान्वयनका निम्ति समुदायको सक्रिय सहभागिता र सहयोग वृद्धि गराउन विद्यालयले निरन्तर मूल्याङ्कन गरी त्यसको प्रगति नियमित रूपमा अभिभावकलाई जानकारी गराउनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ (पा.वि.के., २०५६) ।

अध्ययन क्षेत्रका नमुना विद्यालयका ४ जना वि.व्य.स. अध्यक्षहरू, ४ जना प्र.अ., ८ जना शिक्षक र २ जना वि.नि./श्रोत व्यक्ति गरी जम्मा १८ जनालाई विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धमा अभिभावकको सहभागिता कस्तो पाउनु भएको छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसार प्रतिक्रिया पाइयो । अनुसूची २ को तालिका नं. ६ मा समावेश गरिएको छ ।

विद्यालय र समाजको सम्बन्ध नड र मासुको जस्तै हुनुपर्छ । माथिको तथ्याङ्कबाट ११.११ प्रतिशत मात्र उत्तरदाताहरूले उच्च सम्बन्ध रहेको, २२.२२ प्रतिशतले सामान्य रहेको, ३३.३३ प्रतिशतले न्यून रहेको र ३३.३३ प्रतिशतले समुदायको चासो नै नरहेको प्रतिक्रिया दिए । यसबाट विद्यालयले समुदायबाट पर्याप्त सहयोग र सहभागिता नपाएको स्पष्ट भएको छ । मास्लो (१९४३) ले भनेभैं मानिसको पहिलो आवश्यकता पुरा नभएसम्म दोस्रो तथा तेस्रो आवश्यकताले अविभावकलाई शिक्षा तथा विद्यालयप्रति अभिप्रेरित गर्न नसकेको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा मापदण्ड अनुसारको शिक्षक विद्यार्थी अनुपात भए तापनि टेलर (१९११) ले भनेभैं वैज्ञानिक ढंगबाट शिक्षकको व्यवस्थापन र परिचालन गर्न नसकिएको, शिक्षकमा निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिमको अभाव रहेको,

आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरूको अभाव रहेको र सबै कक्षाकोठामा विद्यार्थीको बसाईको व्यवस्था राम्रो नहुनाले प्रभावकारी शिक्षण सिकाई र निरन्तर मूल्याङ्कनको निम्ति उपयुक्त वातावरणको अभाव रहेको देखिन्छ। तालिम प्राप्त शिक्षकको सङ्ख्या उल्लेख्य (८५.७१ प्रतिशत) भए तापनि मास्लो (१९४३) ले भनेभैं शिक्षकमा उत्प्रेरणाको अभाव भएकोले शिक्षकहरू निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यक्रम निर्देशिका २०५६ ले परिकल्पना गरेअनुसार प्रभावकारी ढंगबाट परिचालन हुन नसकेको देखिन्छ। यसकारणले गर्दा कक्षाकोठामा कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग हुन नसकेको तथा सिकाई उपलब्धी सूचकको प्रदर्शन र प्रयोग हुन नसकेको बालबालिकाका निम्ति आवश्यक उपयोगी बाल सन्दर्भ सामग्रीहरूको अभावमा सिकाईमा उत्प्रेरित गर्न नसकिएको देखिन्छ। साथै आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिकै लागि काम गर्नुपरेकोले अभिभावकहरूलाई विद्यालयले शिक्षा, विद्यालयका कार्यक्रम र गतिविधिप्रति आकर्षित गर्न नसकेको देखिएको छ।

४.३ निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयनमा देखिएका चुनौतीहरू

अध्ययन क्षेत्रमा गरिएको सर्भेक्षण, अन्तर्वार्ता र छलफलबाट कार्यक्रम कार्यान्वयनमा निम्नानुसारका चुनौतीहरू रहेको देखिन्छ।

४.३.१ कमजोर सूचना प्रणाली

निरन्तर मूल्याङ्कन शिक्षक निर्देशिका २०५६ को परिच्छेद ७.५ मा उल्लेख भए अनुसार कार्यक्रम कार्यान्वयनका निम्ति विद्यार्थीको कार्य सञ्चयिका आ-आफ्ना अभिभावकलाई चौमासिक रूपमा विद्यालयमा बोलाई अध्ययन गर्न दिने र निरक्षर अभिभावकलाई कक्षा शिक्षकले मौखिक रूपमा जानकारी गराउनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। ऐ. परिच्छेद ७.६ मा अभिभावकले बेलाबेलामा विद्यालय गएर आफ्नो नानीहरूको उपलब्धीका बारेमा जानकारी लिनुपर्ने व्यवस्था समेत रहेको छ (पा. वि.के, २०५६)। अध्ययन क्षेत्रका नमूना विद्यालयहरूका १२ जना अभिभावकहरूलाई तपाईंलाई विद्यार्थीको प्रगति विवरणमा हस्ताक्षर गराउने गरिएको छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसार प्रतिक्रियाहरू अनुसुची ३ को तालिका १ मा समावेश गरिएको छ।

माथिको तालिका अनुसार विद्यालयले विद्यार्थीको प्रगति विवरणमा हस्ताक्षर गराउने गरेको छ, भन्ने १६.६६ प्रतिशत अभिभावक रहेका छन् भने हस्ताक्षर गराउने गरेको छैन भन्नेमा ८३.३३ प्रतिशत अभिभावकहरू रहेका छन् ।

त्यस्तै १२ जना अभिभावकहरूलाई आफ्ना नानीको प्रगति विवरण लिन वर्षमा कतिपटक विद्यालय जानु हुन्छ ? भन्ने प्रश्न सोधेकोमा निम्नानुसार प्रतिक्रिया अनुसूची ३ को तालिका २ मा समावेश गरिएको छ ।

तालिका २ अनुसार नमूना छनौटमा परेका अभिभावकहरू मध्ये १ जना अर्थात् ८.३३ प्रतिशतले वर्षमा २ पटक प्रगति विवरण लिन विद्यालय जाने गरेको, २ जना (१६.६६ प्रतिशत) ले वर्षमा ३ पटक जाने गरेको, २ जना (१६.६६ प्रतिशत) ले वर्षमा ३ पटक भन्दा बढी विद्यालय जाने गरेको र ७ जना (५८.३३ प्रतिशत) अभिभावकले भने विद्यालयबाट जानकारी नै नपाउने गरेको मत प्रकट गरेका छन् ।

त्यस्तै उक्त तालिकाहरूमा विश्लेषण गरिए अनुसार विद्यालयमा प्राप्त हुनुपर्ने शिक्षक निर्देशिका, पाठ्यपुस्तक, स्रोत सामग्रीहरू लगायतका सामग्रीहरू समयमा प्राप्त नभएको समेत स्पष्ट भएको छ ।

यसरी अध्ययन क्षेत्रमा केन्द्रबाट प्राप्त हुने सामग्रीहरू विद्यालयसम्म आउँदा लामो समय लाग्नु र विद्यालयले अभिभावकसम्म पुऱ्याउनु पर्ने सूचनाहरू पनि नपुऱ्याउनुले कार्यक्रम कार्यान्वयनमा कमजोर सूचना प्रणाली एउटा ठूलो समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ । फोलेट (१८६८-१९३३) ले भने जस्तो मानवीय सम्बन्ध स्थापना गर्न कमजोर सूचना प्रणालीका कारण विद्यालयहरू कमजोर रहेको देखियो । सूचना प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाई समुदायका मानिसहरू र विद्यालयका शिक्षक विद्यार्थी तथा विद्यालय बीच सुमधुर सम्बन्ध स्थापना गर्न सकेमा मात्र कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सकिने देखिन्छ ।

४.३.२ शिक्षकको धारणा

कुनै पनि शैक्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयन गराउने प्रमुख थलो कक्षाकोठा हो र कार्यान्वयनकर्ता शिक्षक हो । कार्यक्रमप्रति शिक्षकको धारणा प्रष्ट र सकारात्मक नहुन्जेलसम्म कार्यक्रम सफल हुन सक्दैन । कार्यक्रमको बारेमा शिक्षकका परम्परागत

त्रुटीपुर्ण सोचाइ रहेसम्म शिक्षण सिकाइ प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सकिदैन । नेपालमा BPEP II देखि नै निरन्तर मूल्याङ्कनको अवधारणा स्पष्ट रूपमा अगाडी आएको भएता पनि आम शिक्षकमा यसको स्पष्ट धारणा बन्न नसकेको आभाष हुदै आएको पाइन्छ । नमुना विद्यालयका ८ जना शिक्षकलाई अनुसूची १ अनुसारको प्रश्नावली भए तपाईंलाई निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कस्तो लाग्यो ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसार प्रतिक्रिया अनुसूची ३ को तालिका नं. ३ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिका अनुसार निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी छ भनी २ जना (२५ प्रतिशत) ले भने, ३ जना (३७.५ प्रतिशत) ले अप्रभावकारी छ भने र ३ जना (३७.५ प्रतिशत) ले नचाँहिदो भन्कट हो भनी आफ्नो राय व्यक्त गरे । अध्ययन क्षेत्रका ३७.५ प्रतिशत शिक्षकले अप्रभावकारी छ भन्नुले शिक्षकहरू या त कार्यक्रमप्रति अनभिज्ञ हुनु हो या त शिक्षकहरूमा परम्परागत मूल्याङ्कन प्रणालीको अमिट छाप परेको हो । ३७.५ प्रतिशत शिक्षकले यो मूल्याङ्कन प्रणाली नचाँहिदो भन्कट हो भनी राय व्यक्त गर्नुले पनि अधिकांश शिक्षकमा कार्यक्रमले सकारात्मक सोचको विकास गर्न नसकेको र आम शिक्षकले मूल्याङ्कनको परम्परागत परीक्षा पद्धतिलाई नै राम्रो ठानी अँगाल्ने गरेको पाइयो ।

त्यस्तै अध्ययन क्षेत्रका १ जना वि.नि. र १ जना स्रोत व्यक्तिलाई अनुसूची ३ अनुसारको प्रश्नावली भराउँदा कार्य सञ्चयिका फाराम सम्बन्धमा शिक्षकको प्रतिक्रिया कस्तो पाउनु भएको छ ? भन्ने प्रश्नमा प्राप्त प्रतिक्रियाहरूको विवरण अनुसूची ३ को तालिका नं. ४ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिका अनुसार कार्यसञ्चयिका फाराम भर्ने प्रावधान राम्रो छ भन्ने शिक्षक छन् भनेर कोही पनि वि.नि./स्रोत व्यक्तिले बताएनन् । १ जना (५० प्रतिशत) वि.नि./स्रोत व्यक्तिले शिक्षकहरू यसलाई नचाँहिँदो भन्कट भन्छन् भनी राय व्यक्त गरे भने १ जना (५० प्रतिशत)ले चाहिँ शिक्षकहरू कार्यसञ्चयिका भर्ने व्यवस्था राम्रो तर काम गर्न गाह्रो छ भन्छन् भनी आफ्नो राय व्यक्त गरे ।

यसबाट निरन्तर मूल्याङ्कनको आधारशिला कार्य सञ्चयिका फाराम भर्ने प्रक्रियाप्रति शिक्षकको सकारात्मक धारणा बनिनसकेको र शिक्षकले यसलाई सजिलै स्वीकार्न नसक्ने अवस्था रहेको देखिन्छ । यसको मुख्य कारण शिक्षकमा मूल्याङ्कनप्रतिको परम्परागत

दृष्टिकोण हावी हुनु र अलिखपना नै हो भन्न सकिन्छ । तसर्थ कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा अधि बढाउन आम शिक्षकमा कार्यक्रमप्रति सकारात्मक सोच विकास गर्नुपर्ने र तालिम प्राप्त शिक्षकलाई पनि सिकेका कुरा लागू गर्न प्रोत्साहन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

प्रतिक्रियाहरू

टेलर (१९११) का अनुसार कुनै पनि कार्य (शिक्षण) को उत्पादकत्व बढाउन कामदार (शिक्षक) को कुशलतामा वृद्धि आवश्यक छ । काम गर्ने परम्परागत शैलीलाई परिमार्जन गर्दै बैज्ञानिक ढङ्गबाट काम गर्न आफ्नो कार्यलाई नयाँ शैलीबाट गर्ने चिन्तनको विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

४.३.३ कमजोर अनुगमन तथा निरीक्षण प्रणाली

कुनै पनि कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गराउनका निम्ति त्यसमा संलग्न सबै सरोकारवालाहरूलाई उपयुक्त सहयोग तथा सरसल्लाहको आवश्यकता समयमा नै सुधार गर्नका लागि नियमित निरीक्षण तथा सुपरीवेक्षण हुनुपर्दछ ।

कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउनु विद्यालय निरीक्षक तथा स्रोत व्यक्तिहरूलाई प्रतिवर्ष आफ्नो क्षेत्रका प्रत्येक विद्यालयका १० प्रतिशत विद्यार्थीका नमुना कार्य प्रमाणित गरिने व्यवस्था गरिएको छ (पा.वि.के २०५६) । अनुगमन गर्दा विद्यार्थीको कार्य सञ्चयिका व्यवस्थित गरे/नगरेको, विद्यालयलले तयार गरेका हरेक क्रियाकलापलाई सही तरिकाले मूल्याङ्कन गरी प्रमाणित गरे/नगरेको नमूना कार्य अनुसार विद्यार्थीको क्षमता भए/नभएको, आदि पक्षहरू हेर्नुपर्ने, सामग्रीको उपलब्धता र प्रयोग हेर्नु पर्ने, शिक्षकलाई आवश्यक सरसल्लाह तथा सुझाव दिनुपर्ने, आवश्यकता अनुसार केन्द्र तथा क्षेत्रीय तहबाट पनि अनुगमन गर्नुपर्ने वेवास्ता भएकोमा अध्ययन क्षेत्रमा युनिसेफको सहयोगमा जि.शि.का. ताप्लेजुङको वि.नि./स्रोतव्यक्तिबाट तयार पारिएको अनुगमन मूल्याङ्कन फारमअनुसार वर्षमा दुई पटक (पूर्वाद्ध र उत्तरार्धमा) बालमैत्री कक्षाहरूको अनुगमन गर्ने गरेको भए तापनि यस्तो अनुगमन गर्दा कक्षा अवलोकन गरी अनुगमन फारम भर्नुपर्नेमा त्यसो नगरी सम्बन्धित शिक्षकलाई नै अनुगमन फारम भर्न लगाएको पाइयो ।

सम्बन्धित क्षेत्रको स्रोतव्यक्तिले कम्तीमा १० प्रतिशत कार्यसञ्चयिका फारम प्रमाणित गर्नुपर्नेमा अध्ययन क्षेत्रमा अनुगमन तथा निरीक्षणको अवस्था अध्ययन गर्न

अनुसुची अनुसारको प्रश्नावली प्रयोग गरी वि.नि./स्रोत व्यक्तिहरूको राय समेत संलग्न गरिएको थियो । जसको विवरण अनुसुची ३ को तालिका ५ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिका अनुसार शैक्षिक सत्र २०६९, २०७०, २०७१ मा क्रमशः ३.५ प्रतिशत, २ प्रतिशत र ३.५ प्रतिशत मात्र कार्यसञ्चयिका सम्बन्धित क्षेत्रको वि.नि./स्रोतव्यक्तिले अनुगमन गरी प्रमाणित गरेको पाइयो प्रत्येक वर्ष सम्बन्धित क्षेत्रका वि.नि./स्रोतव्यक्तिले प्रत्येक विद्यालयका कम्तीमा दश प्रतिशत कार्यसञ्चयिका प्रमाणित गर्नुपर्ने वेवास्ता रहेकोमा सोभन्दा ज्यादै कममात्र कार्यसञ्चयिका अनुगमन गरिनुबाट अध्ययन क्षेत्रमा अनुगमन निरीक्षण तथा सुपरीवेक्षण कमजोर हुनाले कार्यक्रम कार्यान्वयनमा चुनौती रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

४.३.४ प्रतिवद्धता र इच्छाशक्तिमा कमी

कुनै पनि कार्यक्रम कार्यान्वयन गराउने तहका व्यक्तिहरूमा कार्यक्रम प्रतिको दृढ प्रतिवद्धता र इच्छाशक्ति आवश्यकता हुन्छ । कार्यान्वयन तहका व्यक्तिमा प्रतिवद्धता र दृढ इच्छाशक्ति नभएमा जतिसुकै राम्रो भए तापनि कार्यक्रम सफल हुन सक्दैन ।

उक्त तालिकाको ४१.६६ प्रतिशत प्र.अ./शिक्षकहरूले कहिलेकाँही मात्र कार्य सञ्चयिका भर्ने/भराउने गरेको पाइयो । २५ प्रतिशतले यसको प्रयोग सम्भव नै छैन भनेका छन् भने १६.६६ प्रतिशतले मात्र दैनिक रूपमा कार्य सञ्चयिकाको प्रयोग गर्ने गरेको बताए । त्यस्तै ऐ.तालिका १० अनुसार ७५ प्रतिशत वि.व्य.स. अध्यक्षहरूले विद्यालयमा नियमित रूपमा कार्य सञ्चयिका भर्ने गरेको छैन भनी बताएका छन् भने २५ प्रतिशतले आफूलाई थाहा नभएको प्रतिक्रिया दिएका छन् । यसबाट निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यक्रम प्रति वि.व्य.स. (समुदाय), प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकहरू प्रतिवद्ध नरहेको साथै इच्छाशक्तिमा समेत कमी रहेको तथ्य स्पष्ट भएको छ । मास्लो (१९४३) ले भने जस्तो कार्यान्वयन तहमा रहेका व्यक्तिहरूमा इच्छाशक्ति पैदा गर्न सकेमा मात्र कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सक्ने देखिन्छ ।

४.३.५ स्रोत र साधनको अभाव

उक्त तालिका अनुसार १२.५ प्रतिशत शिक्षकले विद्यालयहरूमा आवश्यक स्रोत सामग्रीहरूको उपलब्धता नराम्रो रहेको बताएका छन् भने ८७.५ प्रतिशत शिक्षकले केही

मात्रामा राम्रो रहेको बताएका छन् । त्यस्तै तालिका नं. २२ मा उल्लेख भएअनुसार २५ प्रतिशत प्र.अ/शिक्षकहरूले मात्र शैक्षिक सत्रको सुरुमा आवश्यक सामग्रीहरू उपलब्ध हुने कुरा बताए भने २५ प्रतिशतले २ महिनापछि मात्र प्राप्त हुन्छ भनी बताए र १६.६६ प्रतिशतले ३ महिना पछि मात्र सामग्रीहरू उपलब्ध हुने कुरा बताए । यसका साथै अध्ययन क्षेत्रका अधिकांश विद्यालयमा सरकारी अनुदान बाहेक अन्य आर्थिक स्रोत नभएको र विद्यार्थी मूल्याङ्कन फाराम र अभिलेखहरू छपाई गरी प्रयोग गर्न नसक्ने कुरा प्र.अ.हरूले कुराकानीका क्रममा बताउनुभयो । यस तथ्यबाट अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूमा कार्यक्रम कार्यान्वयनका निम्ति आवश्यक स्रोत र साधनको अभावमा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा चुनौति थपिएको स्पष्ट हुन्छ ।

टेलर (१९९९) ले भनेजस्तो कामदार (शिक्षक) लाई काम गर्नको लागि उपयुक्त वातावरणको निर्माण गर्न पर्याप्त साधन र स्रोत जुटाउनु पर्ने देखिन्छ ।

४.३.६ विद्यालय-समुदाय सहयोग

विद्यालयको प्रभावकारी सञ्चालनका लागि समुदायको सहयोग अपरिहार्य हुन्छ । विद्यालय र समाजको सम्बन्ध नड र मासुको जस्तै हुनुपर्छ । समाजबाट उचित सहयोग र मार्ग दर्शन पाएमा विद्यालयले सम्पूर्ण शैक्षिक कार्यक्रमहरू प्रभावकारी ढङ्गबाट सञ्चालन गर्न सकिन्छ । अध्ययनका क्रममा ४ जना वि.व्य.स. अध्यक्षहरूलाई अनुसूचि २ अनुसारको प्रश्नावली भराउदा विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धमा समुदायबाट कतिको सहयोग पाउनुभएको छ ? भन्ने प्रश्नको जवाफमा निम्नानुसार प्रतिक्रिया रहेको पाइएको विवरण अनुसूची ३ को तालिका नं. ६ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिका अनुसार ४ जना वि.व्य.स. अध्यक्षमध्ये ४ जनाले नै विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धमा समुदायको सहभागिता र चासो अलि-अलि मात्र छ भनी आफ्नो राय व्यक्त गर्नु भएको छ । अन्य विकल्पमा राय व्यक्त गर्नेको सङ्ख्या ० (शून्य) छ ।

त्यस्तै अध्ययन क्षेत्रका वि.नि/स्रोत व्यक्ति गरी २ जनालाई अनुसूची ३ अनुसारको प्रश्नावली भराउदा निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यान्वयनमा अभिभावकको सहभागिता कस्तो पाउनु भएको छ ? भन्ने प्रश्नको जवाफमा २ जना (१००) प्रतिशत स्रोत व्यक्ति/वि.नि.ले न्यून सहभागिता रहेको बताएका छन् ।

अध्ययन क्षेत्रका १२ जना प्र.अ./शिक्षकहरूलाई अनुसूची १ अनुसारको प्रश्नावली भराउदा विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धमा अभिभावकको सहभागिता र चासो कतिको पाउनु भएको छ ? भन्ने प्रश्नको जवाफमा निम्नानुसार प्रतिक्रिया अनुसूची ३ को तालिका ७ मा समावेश गरिएको छ ।

उक्त तालिका अनुसार विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धमा अभिभावकको सहभागिता र चासो सामान्य छ भनी २ जना (१६.७ प्रतिशत) ले प्रतिक्रिया दिएका छन् । न्युन छ भनी प्रतिक्रिया दिने प्र.अ./शिक्षक ८ जना (६६.७ प्रतिशत) छन् भने २ जना (१६.७ प्रतिशत) प्र.अ./शिक्षकले विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा अभिभावकको चासो नै छैन भनी प्रतिक्रिया व्यक्त गरेका छन् । त्यस्तै अध्ययन क्षेत्रका १२ जना अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता लिँदा अधिकांश अभिभावकहरूले विद्यार्थीको पढाई सम्बन्धमा विद्यालय अत्यन्त कम मात्र जाने गरेको कुरा बताए । यसका साथै निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धी व्यवस्थाका बारेमा आफूलाई जानकारी नभएको र विद्यालयले आफूलाई विद्यार्थी प्रगति विवरण पठाउने नगरेको समेत बताए ।

यसबाट अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ ले परिकल्पना गरे अनुरूप विद्यालय समुदायबीच राम्रो सम्बन्ध स्थापना हुन नसकेको देखिन्छ । फोलेट (१८६८-१९३३) ले भनेभन्ने सम्बन्ध स्थापना गर्ने कार्यमा विद्यालयहरू कमजोर रहेकोले विद्यालयले पनि समुदायबाट सहयोग पाउन नसकेको देखिन्छ । तसर्थ विद्यालय-समुदाय सम्बन्ध सुधार गरेर मात्र कार्यक्रमको लक्ष्य प्राप्त गर्न सकिने देखिन्छ ।

४.३.७ शिक्षकहरूमा अभिलेख राख्ने ज्ञान र सीपको अभाव

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ को परिच्छेद २.३ मा उल्लेख भए अनुसार हरेक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापसँगै विद्यार्थीले सिके/नसिकेको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने, कक्षागत रूपमा तोकिएका सिकाइ उपलब्धी सूचकमध्ये कुनै पनि सूचकका लागि आवश्यक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापसँगै विद्यार्थीका नमूना काम (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ गणितीय कार्य र अन्य क्रियाकलाप) को मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने र अनुसूचि १,२ र ३ अनुसारको अभिलेख फाराममा अभिलेख राख्नुपर्ने व्यवस्था छ (पा.वि.के, २०५६) ।

कार्यक्रम पुस्तिकाकै परिच्छेद ७ मा उल्लेख भए अनुसार ३ वर्षसम्म प्रतिवर्ष २००० शिक्षकका दरले जम्मा ६००० शिक्षकलाई ५ दिने निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिम दिने व्यवस्था छ (पा.वि.के., २०५६) ।

यस परिप्रेक्ष्यमा अध्ययन क्षेत्रका नमूना विद्यालयका ८ जना शिक्षकहरूलाई अनुसूचि १ अनुसारको प्रश्नावली भराँउदा माथि नै ४.१.९ मा उल्लेख भए अनुसार १६.७ प्रतिशतले मात्र दैनिक रूपमा कार्यसञ्चयिका भर्ने गरेको बताएका छन् भने १६.७ प्रतिशतले भर्ने जान्दिन भन्ने प्रतिक्रिया व्यक्त गरेका छन् । त्यस्तै २५ प्रतिशतले सम्भवै छैन भनेका छन् । यस तथ्यबाट अध्ययन क्षेत्रमा कार्यसञ्चयिका फाराम भर्ने दक्षता ज्यादै थोरै शिक्षकमा मात्रै छ भन्न सकिन्छ ।

टेलर (१९९१) का अनुसार कुनै पनि कार्य (शिक्षण) को उत्पादकत्व बढाउन कामदार (शिक्षक) सिपालु र दक्ष हुनुपर्छ तर अध्ययन क्षेत्रका शिक्षकमा विद्यार्थी मूल्याङ्कनसम्बन्धी दक्षता कम रहेकोले कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका निम्ति शिक्षकहरूमा अभिलेख राख्ने ज्ञान र सीपको अभावलाई तत्काल न्युनिकरण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३.८ सहयोगी कार्यक्रमहरूको अभाव

कुनै पनि कार्यक्रम कार्यान्वयनका निम्ति निति नियम बनाउँदैमा पर्याप्त हुदैन । त्यसलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि कार्यान्वयन प्रक्रियामा संलग्न सबै पक्षलाई उचित सहयोग पुऱ्याउने गरी कार्यक्रम निर्माण गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रका वि.व्य.स. अध्यक्ष प्र.अ./शिक्षक, अविभावक, वि.नि/स्रोतव्यक्ति आदि विभिन्न सरोकारवालाहरूसँग, छलफल गर्दा र प्रश्नावलीहरू भराँउदा धेरै अभिभावक, शिक्षक, वि.व्य.स. अध्यक्ष विद्यार्थीलाई निरन्तर मूल्याङ्कनको अवधारणा स्पष्ट नभएको देखिन्छ ।

यसका साथै धेरै प्र.अ., वि.व्य.स. अध्यक्ष तथा शिक्षकहरूले सरकारले कार्यक्रम मात्र ल्याएको तर त्यसलाई मद्दत गर्ने खालका पर्याप्त सहयोगी कार्यक्रमहरू नल्याएको बताउनु भएको छ । यसबाट निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली सम्बन्धी दस्तावेजहरू मात्र बनेको तर यसको कार्यान्वयनका लागि प्रभावकारी कार्यक्रम बन्न नसकेकोले यो कार्यक्रम कार्यान्वयनमा चुनौती रहेको देखिन्छ ।

४.३.९ कक्षामा विद्यार्थी चाप

विद्यार्थीलाई पाठ्यक्रमद्वारा तोकिएका सिकाइ उपलब्धीहरूलाई तोकिएको समयमा सबै विद्यार्थीलाई सजिलो हुने गरी र सबैले सजिलै ग्रहण गर्न सक्ने गरी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने र सिकाइ उपलब्धी प्राप्त भए नभएको मूल्याङ्कन गर्ने प्रमुख जिम्मा शिक्षकको हो । तर त्यसको लागि कक्षाकोठामा उपयुक्त वातावरणको आवश्यकता पर्दछ ।

कार्यक्रम कार्यान्वयनमा कठिनाइ नआओस् भनी निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ मा उल्लेख भएअनुसार कार्यक्रम कार्यान्वयन भएका विद्यालयका कक्षाहरूमा प्रत्येक कक्षामा ३० जना विद्यार्थी सङ्ख्या कायम गर्दै लागिने व्यवस्था छ (पा.वि.के २०५६) । तथापि माथि ४.२.१ मा प्रस्तुत तथ्याङ्क अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा कक्षा १ मा औसत ४४ जना, कक्षा २ मा ५३ जना र कक्षा ३ मा ६३ जना विद्यार्थी रहेका छन् । कार्यक्रम पुस्तिकाले निर्धारण गरेको मापदण्डभन्दा कक्षा १ मा १४ जना कक्षा २ मा २३ जना र कक्षा ३ मा ३३ जना विद्यार्थी बढी रहेको देखिन्छ ।

त्यस्तै अध्ययन क्षेत्रका प्र.अ तथा शिक्षकहरूलाई अनुसूचि १ अनुसारको प्रश्नावली भराँउदा निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यान्वयन गर्न किन कठिन भएको ठान्नुहुन्छ ? भनी सोधिएको खुला प्रश्नमा अधिकांशले विद्यार्थी चाप बढी भएकोले कार्यक्रम कार्यान्वयनमा चुनौति रहेको प्रतिक्रिया दिनुभएको थियो । यस तथ्यले अध्ययन क्षेत्रमा कक्षा कोठामा कायम रहेको विद्यार्थी चाप कार्यक्रम कार्यान्वयनका निम्ति एउटा प्रमुख चुनौतीको रूपमा रहेकोले ३० जनाभन्दा बढी विद्यार्थी भएमा वि.व्य.स.को निर्णयमा प्र.अ.ले अर्को वर्ग खोल्नुपर्ने व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

टेलर (१९११) ले भनेभै भर्ना भएका दक्ष कामदार (तालिम प्राप्त शिक्षक) लाई पनि कक्षाकोठामा उपयुक्त वातावरण भएमा मात्र प्रभावकारी रूपमा कार्य सम्पादन गर्न सक्छन् । अध्ययन क्षेत्रका कक्षाकोठामा वातावरण नभएकोले शिक्षकहरूले निरन्तर मूल्याङ्कन गर्ने कार्य चुनौतिपूर्ण भएको छ । कक्षा कोठामा विद्यार्थी चाप घटाई काम गर्ने उपयुक्त वातावरण निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३.१० समन्वयनको अभाव

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ को परिच्छेद २ मा कार्यक्रम कार्यान्वयनका क्रममा शिक्षक तालिम सञ्चालन गर्ने, सामग्री निर्माण र वितरण, विद्यार्थी मूल्याङ्कन र शैक्षिक अभिलेख व्यवस्थापन एवं अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ (पा.वि.के., २०५६)। साथै कार्यक्रम पुस्तिकाको परिच्छेद ३ मा विभिन्न निकाय तथा व्यक्तिहरूको भूमिका स्पष्ट उल्लेख गरिएको छ। तर शोधपत्रको परिच्छेद ४.४.२ मा उल्लेख भए अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा ८५.७१ प्रतिशत शिक्षकमात्र तालिम प्राप्त रहेको देखिन्छ। त्यसमा पनि तालिम प्राप्त शिक्षकहरू मध्ये अधिकांशले निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धि खास तालिम नलिएको बताएका छन्। यसले तालिम दिने निकाय र विद्यालय बीच समन्वयको अभाव देखिन्छ।

शोधपत्रको परिच्छेद ४.२.८ मा गरिएको विश्लेषणबाट विद्यालय र समुदायबीच उचित समन्वयनको अभावमा कमजोर सम्बन्धले गर्दा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यान्वयन कमजोर अवस्थामा रहेको स्पष्ट देखिएको छ। कार्यक्रमको समन्वयनमा सूचना प्रणालीको महत्वपूर्ण भूमिका रहने भए तापनि शोधपत्रको परिच्छेद ४.३.१ मा उल्लेख भए अनुसार कमजोर सूचना प्रणालीको कारणबाट सम्बन्धित पक्षबीच समन्वयनको अभाव रहेको देखिन्छ।

कार्यक्रम पुस्तिकामा विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने उल्लेख भएको देखिन्छ, तर अध्ययन क्षेत्रका तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिम नलिएको बताएबाट कार्यक्रमका रणनीतिहरू र कार्यान्वयन पक्षबीच समन्वयनको अभाव देखिन्छ।

माथि ४.१ र ४.२ र ४.३ का विभिन्न उपशिर्षकहरूमा गरिएको विश्लेषणका आधारमा कार्यक्रम निर्माण गर्ने निकाय अनुगमन गर्ने निकाय तथा व्यक्तिहरू, र कार्यान्वयन गर्ने/गराउने सम्बन्धित पक्षहरू वि.व्य.स., प्र.अ., शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थीबीच उचित समन्वयको अभावमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया प्रभावकारी बन्न नसकेको स्पष्ट देखिन्छ।

फोलेट (१८६८-१९३३) ले भने भैं कार्यक्रम कार्यान्वयनका सम्बन्धित पक्षहरूबीच उचित समन्वय र सुमधुर सम्बन्ध स्थापित गर्न सकेमा मात्र कार्यक्रम सफल रूपमा कार्यान्वयन हुने आशा गर्न सकिन्छ ।

यसरी माथिको विश्लेषणबाट अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरू कमजोर सूचना प्रणालीका कारण फोलेट (१८६८-१९३३) ले भनेभैं असल मानवीय सम्बन्ध स्थापना गर्न नसक्नाले विद्यालयहरूले समुदायलाई विद्यालयका गतिविधिमा सहभागी गराउन नसकेको देखिन्छ । उनले भनेभैं कार्यक्रम कार्यान्वयनका सम्बन्धित पक्षहरूबीच उचित समन्वय र सम्बन्धको अभाव हुनाले पनि कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा चुनौति रहेको देखिन्छ ।

त्यस्तै अध्ययन क्षेत्रका शिक्षकहरूमा कार्यक्रमप्रति परम्परागत धारणा रहेकोले टेलर (१९११) ले भनेभैं उनीहरूको शैलीलाई परिमार्जन गरी वैज्ञानिक ढंगबाट काम गर्ने नयाँ शैलीको चिन्तन गर्ने बानीको अभाव रहेको, सम्बन्धित पक्षहरूमा कार्यक्रम कार्यान्वयनप्रति इच्छाशक्तिको अभाव रहेको, साथै काम गर्ने इच्छा राख्ने शिक्षकहरूले पनि टेलर (१९११) ले भनेभैं उपयुक्त वातावरणको निर्माण गर्न स्रोत र साधनको अभाव रहेको एवं शिक्षकमा निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धी दक्षताको कमी रहेको आदि कारणबाट निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यान्वयनमा चुनौतिहरू रहेको देखिएको छ ।

४.४ प्राप्ति

यस अध्ययनका क्रममा गरिएको तथ्यहरूको व्याख्या विश्लेषणबाट निम्न कुराहरू प्राप्त भएको छ ।

शैक्षिक सत्र २०६९, २०७० र २०७१ मा कक्षा १-३ मा क्रमशः ८४५, ७६३ र ६३७ जना विद्यार्थी भर्ना भएको देखिन्छ । विद्यार्थी भर्ना दर शैक्षिक सत्र २०७० र २०७१ मा क्रमशः ९.८ प्रतिशत र १६ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ । छात्रा भर्ना दर १ प्रतिशतले घटेको छ भने छात्र भर्ना दर १ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ ।

शैक्षिक सत्र २०६९, २०७० र २०७१ मा उही कक्षा दोहोच्याने दर क्रमशः ४.८५ प्रतिशत, ४.३३ प्रतिशत र ७.२२ प्रतिशत रहेको छ । शैक्षिक सत्र २०६९ को तुलनामा २०७० मा ०.५२ ले घटेको भएता पनि पछिल्लो वर्षमा बढ्नुले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीका कार्यान्वयन पक्ष कमजोर रहेको देखिन्छ ।

शैक्षिक सत्र २०६९, २०७० र २०७१ मा कक्षा छाड्ने दर क्रमशः १२.८३ प्रतिशत, १८.११ प्रतिशत र १३.१८ प्रतिशत रहेको छ। शैक्षिक सत्र २०६९ बाट २०७१ मा आइपुग्दा कक्षा छोड्ने दर घट्नुको सट्टा ०.२९ ले वृद्धि हुनुले अध्ययन क्षेत्रमा कार्यक्रमको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर अवस्थामा रहेको देखिन्छ।

शैक्षिक सत्र २०६९, २०७० र २०७१ मा कूल विद्यार्थी उत्तीर्ण दर क्रमशः ८९.३७ प्रतिशत, ९३.४२ प्रतिशत र ९३.६ प्रतिशत रहेको छ। शैक्षिक सत्र २०६९ को तुलनामा २०७० मा विद्यार्थी उत्तीर्ण दर ३.७४ प्रतिशतले बढी छ। त्यस्तै २०७० को तुलनामा २०७१ मा कूल विद्यार्थी उत्तीर्ण दर ०.१८ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ।

अध्ययन क्षेत्रका अधिकांश विद्यालयहरूमा कार्यसञ्चयिका स्थायी रूपमा थन्क्याएर राखेकोले सजिलैसँग प्रयोग गर्न नसकिने गरी व्यवस्थापन गरिएको पाइएको छ। टेलर (१९११) ले भने जस्तै वैज्ञानिक ढङ्गबाट कार्यसञ्चयिकाको व्यवस्थापन गर्न नसक्नुले कार्यक्रमको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर देखिए।

अध्ययन क्षेत्रका प्र.अ. र शिक्षकहरू मध्ये ४१.६६ प्रतिशतले कार्यसञ्चयिका कहिले काही मात्र भने गरेको पाइयो। निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयनको मुख्य आधार कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग अत्यन्त न्यून भएकोले कार्यक्रमको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर रहेको देखिन्छ।

असाधारण प्रतिभा भएका विद्यार्थीहरूको कक्षोन्नती दर शैक्षिक सत्र २०६९, २०७० र २०७१ मा क्रमशः ०.४ प्रतिशत, ०.७ प्रतिशत र ०.६४ प्रतिशत रहेको छ। अध्ययन क्षेत्रका लगभग ५० प्रतिशत विद्यालयहरूले भने प्रतिभावान विद्यार्थीलाई कक्षोन्नति गर्ने गरेको पाइएन। प्रतिभावान विद्यार्थी पहिचान गरी प्रोत्साहन गर्ने कार्य न्यून भएबाट निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन कमजोर अवस्थामा रहेको देखिन्छ।

अध्ययन क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरूमध्ये २५ प्रतिशतले मात्र कार्यसञ्चयिकाको आधारमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइयो। बाँकी ७५ प्रतिशत शिक्षकले परम्परागत परीक्षा प्रणालीको आधारमा मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइयो। यसरी अध्ययन क्षेत्रमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ मा उल्लेख गरिए अनुसारका साधनहरूको उपयोग कमै मात्रामा भएको पाइयो।

अध्ययन क्षेत्रमा कक्षा १, २ र ३ मा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ मा उल्लेखित मापदण्ड भन्दा बढी विद्यार्थी चाप रहेको पाइयो ।

ताप्लेजुङ जिल्लाको शिक्षक सङ्ख्याको ९७ प्रतिशत स्वीकृत दरबन्दीमा कार्यरत शिक्षकहरू तालिम प्राप्त रहेको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा स्वीकृत, दरबन्दी, राहत र निजी स्रोत सबै खाले गरी कूल शिक्षक सङ्ख्याको ९७ प्रतिशत शिक्षक तालिम प्राप्त र ३ प्रतिशत तालिम अप्राप्त रहेको पाइयो । राहत र निजी स्रोत शिक्षक नियुक्त गर्दा तालिम अप्राप्त शिक्षक समेत नियुक्त हुने गरेको देखिन्छ ।

ताप्लेजुङ जिल्लामा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:२७, खेवाङ स्रोतकेन्द्रमा १:३७ र नमुना विद्यालयमा १:३० रहेको देखिन्छ । नमुना विद्यालयमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ मा उल्लेखित मापदण्ड अनुसार भए तापनि कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन नसकेको पाइयो ।

अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूमा शिक्षकका लागि आवश्यक पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका, शिक्षण सहयोग सामग्री लगायतका सामग्रीहरू र विद्यार्थीका निम्ति उपयोगी बाल सन्दर्भ सामग्रीहरू समयमा उपलब्ध नभएको पाइयो । ५० प्रतिशत कक्षा कोठामा मात्र केहीमात्र पुस्तक तथा सामग्रीहरू राखेको र बाँकी कक्षाकोठामा त्यस्तो व्यवस्था गर्न नसकेकोले बालबालिकालाई सिकाईमा उत्प्रेरित गर्नका लागि पुस्तकालय पर्याप्त नभएको पाइयो ।

निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यक्रम निर्देशिका २०५६ मा उल्लेख भएअनुसार सिकाई उपलब्धी सूचकको प्रदर्शन र प्रयोग गर्नुपर्नेमा २५ प्रतिशत कक्षाकोठामा मात्र सूचक प्रदर्शन र प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । यसबाट अध्ययन क्षेत्रमा कार्यक्रमको पूर्वाधार पूरा नभएको देखिन्छ ।

२५ प्रतिशत कक्षा कोठामा मात्र विद्यार्थीको बसाइको निम्ति राम्रो व्यवस्था भएको र बाँकी कक्षाकोठामा बसाइको व्यवस्थापन राम्रो नभएकोले कक्षा शिक्षण प्रभावकारी हुन नसकेको पाइएको छ । साथै विद्यालयले समुदायबाट पर्याप्त सहयोग पाउन नसकेको र सहयोग वृद्धि गर्नका लागि अभिभावकलाई आकर्षण गर्न नसकेको पाइयो ।

अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूमा सूचना प्रणाली कमजोर रहेको पाइयो । २५ प्रतिशत शिक्षकहरूमा मात्र निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यक्रम प्रति सकारात्मक धारणा रहेको, बाँकी शिक्षकहरूमा यस कार्यक्रमप्रति सकारात्मक धारणा बनी नसकेको र परम्परागत मूल्याङ्कन प्रणालीको अमीट छाप बसेको तथा कार्यसञ्चयिकाको प्रयोगलाई अनावश्यक बोझको रूपमा हेर्ने गरेको आदि कारणले कार्यक्रम कार्यान्वयनमा चुनौती रहेको पाइयो ।

अध्ययन क्षेत्रमा युनिसेफको सहयोगमा जि.शि.का. ताप्लेजुङको वि.नि./स्रोतव्यक्तिबाट तयार पारिएको अनुगमन मूल्याङ्कन फारमअनुसार वर्षमा दुई पटक (पूर्वार्ध र उत्तरार्धमा) बालमैत्री कक्षाहरूको अनुगमन गर्ने गरेको भए तापनि यस्तो अनुगमन गर्दा कक्षा अवलोकन गरी अनुगमन फारम भर्नुपर्नेमा त्यसो नगरी सम्बन्धित शिक्षकलाई नै अनुगमन फारम भर्न लगाएको पाइयो । साथै सम्बन्धित क्षेत्रको स्रोतव्यक्तिले कम्तीमा १० प्रतिशत कार्यसञ्चयिका फारम प्रमाणित गर्नुपर्नेमा औसत लगभग ३ प्रतिशत कार्यसञ्चयिका मात्र प्रमाणित गर्ने गरेको पाइयो । यसरी अनुगमन तथा निरीक्षण प्रणाली कमजोर हुनाले कार्यक्रमको कार्यान्वयन पक्ष चुनौतिपूर्ण रहेको पाइयो ।

कार्यक्रमको कार्यान्वयन तह (विद्यालय) मा कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रति दृढ इच्छाशक्तिको कमी रहको पाइयो । मास्लो (१९४३) ले भनेभैं कार्यान्वयन तहमा रहेका व्यक्तिहरूमा इच्छाशक्ति पैदा गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

अधिकांश विद्यालयहरूमा सरकारी अनुदान बाहेक अन्य आर्थिक स्रोत नभएको र विद्यार्थी मूल्याङ्कन फारम र अभिलेखहरू छपाई गरी प्रयोग गर्न नसक्ने अवस्था रहेको पाइयो । आवश्यक स्रोत साधनको अभावमा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा अफ्टेरो रहेको पाइएको छ ।

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ ले परिकल्पना गरे अनुसारको विद्यालय समुदायबीच सम्बन्ध राम्रो नभएको पाइयो । साथै अभिभावकहरू अत्यन्त न्यून मात्रामा विद्यालय जाने गरेको र केही विद्यालयहरूले विद्यार्थी प्रगति विवरण लिन सम्बन्धित अभिभावकहरूलाई सूचना नगरेको समेत पाइएको छ ।

ऐ.ऐ. को परिच्छेद २.३ मा उल्लेख भए अनुसार विद्यार्थीका नमुना कामको अभिलेख राख्नुपर्ने व्यवस्था (पा.वि.के. २०५६) भए तापनि सो अनुरूप अभिलेख राख्ने क्षमता

शिक्षकहरूमा नभएको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रका केवल १६.६ प्रतिशत शिक्षकमा मात्र अभिलेख राख्ने ज्ञान, सीप र क्षमता रहेको पाइएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गराउनका निम्ति दस्तावेजहरू मात्र रहेको तर आवश्यक सहयोगी कार्यक्रमहरूको अभाव रहेको पाइएको छ ।

कार्यक्रम कार्यान्वयनका निम्ति नीति निर्माण तह, अनुगमन तथा निरीक्षण गर्ने निकाय, विद्यालय र समुदाय आदि पक्षहरूबीच उचित समन्वयको अभाव रहेको पाइयो ।

परिच्छेद पाँच निष्कर्ष र सुभावा

५.१ निष्कर्ष

अध्ययनका क्रममा प्राप्त तथ्य, तथ्याङ्कहरूको व्याख्या विश्लेषणबाट प्राप्त भएका निष्कर्षहरू यसप्रकार छन् ।

ताप्लेजुङ जिल्लामा स्वीकृत दरबन्दीमा कार्यरत ९७ प्रतिशत शिक्षकहरू र नमूना विद्यालयमा ९२ प्रतिशत शिक्षकहरू तालिम प्राप्त भए तापनि कूल विद्यार्थी भर्ना दर, शैक्षिक सत्र २०७० र २०७१ मा क्रमशः ९.८ प्रतिशत र १६ प्रतिशतले घटेको, उत्तीर्ण दर २०७० मा ३.१३ प्रतिशत र २०७१ मा ०.१४ प्रतिशत ले घटेको, उही कक्षा दोहोर्न्याउने दर घट्नुको साटो वृद्धि भएको, कक्षा छोड्ने दर घट्न नसकेको, कार्यसञ्चयिकाको व्यवस्थापन सजिलैसँग प्रयोग गर्न सकिने अवस्थामा नभएको र अत्यन्त कम मात्र प्रयोग गर्ने गरेको, कार्यक्रमको कार्यनीति अनुरूप असाधारण प्रतिभा भएका विद्यार्थीहरूको कक्षोन्नती गर्ने व्यवस्था सन्तोषजनक रूपमा कार्यान्वयन हुन नसकेको, कार्यक्रम निर्देशिका २०५६ र प्राथमिक पाठ्यक्रम २०६२ मा उल्लेख भए अनुसारका मूल्याङ्कनका साधनहरू, कक्षाकार्य, गृहकार्य, रुजुसूची आदिको प्रयोग न्यून रहेको आदि अवस्थाबाट अध्ययन क्षेत्रमा कार्यक्रम कार्यान्वयन कमजोर अवस्थामा रहेको छ ।

अध्ययन क्षेत्रका कक्षा कोठामा मापदण्ड भन्दा बढी विद्यार्थी सङ्ख्या रहनु, तालिम प्राप्त शिक्षक सङ्ख्या उल्लेख्य भए तापनि निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धी ज्ञान, सीप र दक्षताको कमी हुनु, जस्ता कारणले निरन्तर मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा शिक्षकलाई उत्प्रेरित गर्न नसकेको पाइयो । कार्यक्रम निर्देशिका २०५६ ले व्यवस्था गरे अनुरूपका आवश्यक सामग्री र पुस्तकालयको उपलब्धता न्यून हुनु, पाठ्यक्रमले तोकेअनुसार सिकाई उपलब्धी सूचकको प्रदर्शन र प्रयोग न्यून हुनु, थोरै कक्षाकोठामा मात्र उपयुक्त बसाइको व्यवस्था हुनु र विद्यालय र समुदाय बीचको सम्बन्ध सन्तोषजनक नहुनु जस्ता पक्षहरूले अध्ययन क्षेत्रमा कार्यक्रम कार्यान्वयनका मापदण्डहरू प्रायः पूरा हुन नसकेकोले गर्दा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा बाधा पुगेको देखिएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूमा केही थोरै मात्र मापदण्डहरू पूरा भए तापनि अधिकांश मापदण्ड पूरा हुन नसकेको र कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा चुनौतीहरू रहेको देखिन्छ। कमजोर सूचनाप्रणाली, कार्यक्रमप्रति शिक्षकको अस्पष्ट र गलत धारणा, कमजोर अनुगमन तथा निरीक्षण प्रणाली, सम्बन्धित सरोकारवालाहरूमा कार्यक्रमप्रतिको प्रतिबद्धता र इच्छाशक्तिमा कमी, स्रोत र साधनको अभाव, कमजोर विद्यालय-समुदाय सहयोग, शिक्षकहरूमा अभिलेख राख्ने ज्ञान र सीपको अभाव, कार्यक्रम सम्बन्धी सहयोगी अन्य कार्यक्रमहरूको अभाव, कक्षाकोठामा उच्च विद्यार्थी चाप, कार्यक्रम निर्माता र कार्यान्वयन तहका विभिन्न पक्षहरू बीच समन्वयको अभाव आदि चुनौतीहरू सामना गर्न सकेमा मात्र कार्यक्रम सफल कार्यक्रम पार्न सकिने देखिन्छ।

५.२ सुभाव

यस अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षका आधारमा सम्बन्धित सरोकारवाला पक्षहरूलाई तल उल्लेखित सुभावहरू दिनु उपयुक्त ठानिएको छ:

५.२.१ नीतिनिर्माण तह

पाठ्यक्रम निर्माण, शिक्षक तालिम, कार्यक्रमको अनुगमन, निरीक्षण तथा मूल्याङ्कन गर्ने निकायबीच प्रभावकारी समन्वय कायम गर्नुपर्ने देखिन्छ। कार्यक्रम लागू हुनु पूर्व कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरू तयार भए/नभएको अनुगमन गरी पर्याप्त पूर्वाधारहरू विकास गरिसकेपछि मात्र कार्यक्रमको कार्यान्वयन गर्न थाल्नु प्रभावकारी हुने देखिन्छ।

शिक्षकको कक्षा अवलोकन गरी पृष्ठपोषण दिने व्यवस्था कानुनी रूपमा मात्र रहेको तर व्यवहारमा भई नसकेकोले व्यवहारमा उतार्न शिक्षकलाई प्रोत्साहित गर्ने विशेष कार्यक्रम ल्याउन सके राम्रो हुने देखिन्छ। शिक्षकको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन गर्दा कक्षाकोठाको क्रियाकलाप र अनुसन्धानात्मक कार्यलाई आधार मान्ने व्यवस्था गर्न सकेमा शिक्षकलाई उत्प्रेरणा जगाउन सकिन्छ। अभिभावकलाई कार्यक्रम र आफ्ना नानीहरूको पढाई प्रति जिम्मेवार बनाउन राष्ट्रिय सञ्चार माध्यम मार्फत् विभिन्न चेतनामूलक कार्यक्रमहरू ल्याउनु पनि उपयुक्त देखिन्छ। अतः शिक्षकलाई निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिम दिई दक्षता बढाउनु र सोअनुरूप मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाउन प्रोत्साहित गर्नुपर्ने

आवश्यकता देखिन्छ। यसको अलावा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन कक्षाकोठामा विद्यार्थी चाप घटाउनुपर्ने देखिन्छ।

५.२.२ प्रयोग तह

कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनको निम्ति अभ्यास तह पनि उत्तिकै जिम्मेवार हुन्छ। खास गरी जिल्ला शिक्षा कार्यालयले सम्बन्धित क्षेत्रको वि.नि/स्रोत व्यक्तिलाई प्रशासनिक कार्यबाट उन्मुक्ति दिई विशुद्ध शैक्षणिक परामर्शदाता वा शिक्षकको सहजकर्ताको रूपमा स्थापित गर्नु उपयुक्त देखिन्छ। कार्यक्रमको सफल कार्यान्वयनका निम्ति स्थानीय तहले बढी जिम्मेवार हुनुपर्ने देखिन्छ। सम्बन्धित विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूले शैक्षिक कार्यक्रमहरूका बारेमा राम्रो जानकारी राखी कार्यान्वयनका निम्ति विद्यालयमा उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्न मद्दत गर्नुपर्ने देखिन्छ। विद्यालयका प्र.अ.हरूले शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन गरी पृष्ठपोषण दिए/नदिएको समेत नियमित सुपरीवेक्षण गर्न सकेमा कार्यक्रम अझ प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने देखिन्छ।

पाठ्यक्रमका प्रावधानहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न/गराउन शिक्षकहरूलाई तालिम दिने, सिकेका ज्ञान, सीप प्रयोग गर्न उत्प्रेरित गर्ने र प्र.अ. र शिक्षकबीच प्रशासनिक भन्दा बढी (पेशागत) सम्बन्ध विस्तार गरी कक्षा क्रियाकलापमा सहयोग गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न सकेमा कार्यक्रम सफल पार्न मद्दत पुग्ने देखिन्छ। विद्यालयले सम्बन्धित अभिभावकहरूसँग सम्बन्ध विस्तार गर्ने र शैक्षणिक कार्यक्रमहरूका बारेमा नियमित अन्तर्क्रिया गर्ने, जानकारी दिने र विद्यार्थीहरूलाई घरमा उचित मार्गदर्शन गर्न उत्प्रेरित गर्न सकेमा पनि कार्यक्रम प्रभावकारी ढंगबाट अघि बढ्न सक्ने देखिन्छ।

५.२.३ अनुसन्धान तह

पाठ्यक्रमका प्रावधानहरू कार्यान्वयनमा विद्यालय शिक्षक र कक्षाकोठाका वास्तविक समस्या पहिचान गरी समाधान गर्नका लागि शिक्षकलाई प्रोत्साहन गर्न थप अनुसन्धानहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ। निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीका वास्तविक समस्याहरूलाई विद्यालय तहदेखि नै पत्ता लगाई निराकरणका उपाय सम्बन्धित तहबाट सुझाइनुपर्ने देखिन्छ। शिक्षासँग सम्बद्ध निकायहरू, शिक्षा मन्त्रालय, शिक्षा विभाग, जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरू, विश्वविद्यालय तहदेखि नै थप खोज अनुसन्धान गर्नुपर्ने देखिन्छ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- अर्याल, वैकुण्ठप्रसाद, निरौला, यादवचन्द्र र कोइराला, सीताराम, (२०६४) *नेपालमा शैक्षिक विकासका विविध पक्षहरू*, ङिल्लीबजार, काठमाडौं: सोपान मासिक ।
- कार्की, योगेन्द्र बहादुर, (२०६६) *सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग (शोधग्रन्थ, अप्रकाशित कृति)* सुकुना बहुमुखी क्याम्पस ।
- खनाल, पेशल, (२०६५) *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति*, भोटाहिटी, काठमाडौं: सनलाइट पब्लिकेशन ।
- जवरा, स्वयंप्रकाश, श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर र रञ्जितकार, किरणराम, (२०५८) *शिक्षामा मापन तथा मूल्याङ्कन*, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- जवरा, स्वयंप्रकाश, श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर र रञ्जितकार, किरणराम, (२०६०) *शैक्षणिक मूल्याङ्कन*, भोटाहिटी, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- जिल्ला शिक्षा कार्यालय ताप्लेजुङ र युनिसेफ विराटनगर, *शैक्षिक तालिम केन्द्र समाचारपत्र*, २०६५, माघ वर्ष ६, अङ्क २ ।
- जिल्ला शिक्षा कार्यालय, ताप्लेजुङ र युनिसेफ विराटनगर, (२०६५/०६६) *शैक्षिक गतिविधि ताप्लेजुङ*, ताप्लेजुङ: लेखक ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, (२०५६) *निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका*, सानोठीमि, भक्तपुर: लेखक ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, (२०५९) *निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन परिचय पुस्तिका*, सानोठीमी, भक्तपुर: लेखक ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, (२०६३) *प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम*, सानोठीमी: लेखक ।

पौडेल, नारायणप्रसाद, (२०६३) *निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र यसको शैक्षिक व्यवस्थापनमा प्रभाव (शोधपत्र, अप्रकाशित कृति)*, सुर्खेत बहुमुखी क्याम्पस ।

भट्टराई, रविन, (२०६५) *प्राथमिक तहको उदार कक्षोन्नती मूल्याङ्कनको अवधारणा र कार्यान्वयनको अवस्था (शोधग्रन्थ, अप्रकाशित कृति)* त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

शर्मा, गोपिनाथ, (२०५०) *नेपालमा शैक्षिक प्रशासनको विकास*, कोपुण्डोल, ललितपुर: इन्दु छापाखाना प्रा.लि. ।

शर्मा, गोपिनाथ (२०५८) *नेपालका शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनहरू*, पुतलीसडक, काठमाडौं: मकालु बुक्स एण्ड पब्लिकेशन, पुतली सडक ।

शर्मा, चिरञ्जीवी र शर्मा, निर्मला, (२०५७) *शैक्षिक प्रशासन*, काठमाडौं: एम.के. पब्लिसर्स ।

शर्मा, चिरञ्जीवी र शर्मा निर्मला, (२०६५) *शैक्षणिक मूल्याङ्कन*, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय, (२०६३) *राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप*, केशरमहल, काठमाडौं: लेखक ।

शिक्षा मन्त्रालय, (२०४९) *राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन*, केशरमहल, काठमाडौं: लेखक ।

शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, (२०६५) *शिक्षा मन्त्रालय प्राथमिक शिक्षा र विकास*, सानोठिमी: लेखक ।

सिंह, नागेश्वर (२०६६) *शैक्षणिक मूल्याङ्कन*, काठमाडौं: पैरवी प्रकाशन ।

सेरिड, (२०६९), *फर्मेन्टिभ अनुसन्धान प्रतिवेदनहरूको सारसंक्षेप*, कीर्तिपुर, काठमाडौं: लेखक ।

अनुसूची एक

तालिका: १, अध्ययन क्षेत्रको नमुना जनसङ्ख्याको विवरण

विवरण	कूल जनसङ्ख्या	नमुना जनसङ्ख्या
विद्यालयहरू	२८	४
शिक्षक शिक्षिकाहरू	१५०	८
प्रधानाध्यापकहरू	२८	४
वि.व्य.स. अध्यक्षहरू	२८	४
अभिभावकहरू	५८०	८
स्रोतकेन्द्र	१	१
स्रोतव्यक्ति	१	१
वि.नि.	१	१

स्रोत: खेवाड स्रोत केन्द्र

तालिका: २, अध्ययन क्षेत्रको जम्मा विद्यार्थी विवरण (कक्षा १-५)

शैक्षिक सत्र	विद्यार्थी सङ्ख्या		
	छात्रा	छात्र	जम्मा
२०६९	१५९९	१३१८	२९१७
२०७०	१५००	१३०७	२८०७
२०७१	१४९५	१३२०	२८१५

Flash II २०६९, २०७०, २०७१

तालिका: ३, शैक्षिक सत्र २०७१ मा नमूना विद्यालयको विद्यार्थी विवरण (कक्षा १-३)

विद्यालयको नाम	विद्यार्थी सङ्ख्या			सहभागिता प्रतिशत		
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	कूल
श्री पञ्चकन्या प्रा.वि, खेवाड	६९	६९	१३८	१०.८	१०.८	२१.६
श्री निलगिरी मा.वि, मेहेले	४२	५२	९४	६.६	८.२	१४.८
श्री गणेश मा.वि, खेवाड	१०२	८९	१९१	१६	१४	३०
महेन्द्र नि.मा.वि, खेवाड	१०४	११०	२१४	१६.३	१७.३	३३.५
कुल जम्मा	३१७	३२०	६३७	४९.७६	५०.२४	१००

Flash II, २०७१

तालिका: ४, नमुना विद्यालयको विगत ३ वर्षको कक्षा १-३ को विद्यार्थी विवरण

शैक्षिक सत्र	विद्यार्थी सङ्ख्या			सहभागिता प्रतिशत	
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र
२०६९	४४२	४०३	८४५	५२.३	४८
२०७०	३८८	३७५	७६३	५१	४९
२०७१	३१७	३२०	६३७	५०	५०

Flash I २०६९, २०७०, २०७१

तालिका: ५, विगत ३ वर्षको उही कक्षा दोहोर्‍याउने दर (कक्षा १-३)

शैक्षिक सत्र	लिङ्ग	कुल विद्यार्थी भर्ना	उही कक्षा दोहोर्‍याउने सङ्ख्या	कक्षा दोहोर्‍याउने प्रतिशत
२०६९	छात्रा	४४२	२५	५.६
	छात्र	४०३	१६	३.९
	कुल	८४५	४१	४.८५
२०७०	छात्रा	३८८	१६	४.१२
	छात्र	३७५	१७	४.५
	कुल	७६३	३३	४.३३
२०७१	छात्रा	३१७	२२	६.९
	छात्र	३२०	२४	७.५
	जम्मा	६३७	४६	७.२२

Flash II, ०६९, ०७०, ०७१

तालिका: ६, कार्य सञ्चयिका प्रयोग सम्बन्धी प्र.अ. तथा शिक्षकको मत विवरण

प्रतिक्रियाहरू	कुलमत	व्यक्त मत	व्यक्त मत प्रतिशत
दैनिक रूपमा	१२	२	१६.६६
कहिलेकाँही		५	४१.६६
भनेँ जान्दिन		२	१६.६६
सम्भव छैन		३	२५

विद्यालय सर्वेक्षण, २०७२/७३

तालिका: ७, कार्यसञ्चयिका प्रयोग सम्बन्धी वि.व्य.स.अध्यक्षको धारणा

प्रतिक्रियाहरू	कुलमत	व्यक्त मत	व्यक्त मत प्रतिशत
छ	४	०	०
छैन		३	७५
थाहा छैन		१	२५
त्यो जिम्मेवारी प्र.अ. को हो		०	०

विद्यालय सर्वेक्षण, २०७२/७३

तालिका: ८, कार्यसन्चयिका प्रयोग सम्बन्धी वि.नि./स्रोतव्यक्तिको धारणा

प्रतिक्रियाहरू	कुलमत	मतसङ्ख्या	मतप्रतिशत
प्रायले भरेका छन्	२	०	०
कुनै कुनै विद्यालयले मात्र भरेका छन्		१	५०
कसैले भरेका छैनन्		१	५०

मत सर्वेक्षण, २०७२/७३

तालिका: ९, पहिलो चौमासिकमा कक्षा चढ्ने विद्यार्थी विवरण

२०६९					२०७०				२०७१			
कक्षा	छात्रा	छात्र	जम्मा	ज.प्रति	छात्रा	छात्र	जम्मा	ज.प्रति.	छात्रा	छात्र	जम्मा	ज.प्रति
१	२	१	३	०.५	२	२	४	०.७	२	३	५	०.७
२	१	-	१	०.१	१	१	२	०.४	३	१	४	०.७७
३	१	१	२	०.४	१	-	१	०.३	३	३	६	०.८
जम्मा	४	२	६	०.४	४	३	७	०.७	७	६	१३	०.६४

Flash II २०६९, २०७०, २०७१

तालिका: १०, आन्तरिक मूल्याङ्कनका साधन सम्बन्धी विवरण

प्रतिक्रियाहरू	कूलमत	खसेको मत	मत प्रतिशत
कार्यसन्चयिकाको आधारमा	८	२	२५
लिखित परीक्षा लिएर		२	२५
मौखिक परीक्षा लिएर		२	२५
लिखित र मौखिक दुवै परीक्षा		२	२५

विद्यालय सर्वेक्षण, २०७२/७३

तालिका: ११, कक्षाकार्य, गृहकार्य परीक्षण सम्बन्धी विवरण

प्रतिक्रियाहरू	कूलमत	खसेको मत	मतप्रतिशत
राख्छु	८	२	२५
राखिदैन		४	५०
कहिलेकाही मात्र राख्छु		२	२५

विद्यालय सर्वेक्षण, २०७२/७३

तालिका: १२, आचरण मापनका साधनसम्बन्धी विवरण

प्रतिक्रियाहरू	कूल मत	प्राप्त मत	मतप्रतिशत
लिखित परीक्षा	८	१	१२.५
मौखिक परीक्षा		२	२५
दुवै खाले परीक्षा		२	२५
रुजुसूचि		३	३७.५

विद्यालय सर्वेक्षण: २०७२/७३

तालिका: १३, परियोजना कार्यसम्बन्धी विवरण

प्रतिक्रियाहरू	कूल मत	प्राप्त मत	मत प्रतिशत
दिने गरेको छु	८	२	२५
दिने गरेको छुइन		३	३७.५
कहिलेकाहिं तर कम		१	१२.५
सम्भव छैन		२	२५

विद्यालय सर्वेक्षण, २०७२/७३

अनुसुची दुई

तालिका: १, नमूना विद्यालयमा कक्षागत विद्यार्थी सङ्ख्या विवरण

विद्यालय	कक्षा १			कक्षा २			कक्षा ३		
	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
श्री पञ्चकन्या प्रा.वि.	१९	२५	४४	२२	२२	४४	२८	२२	५०
श्री निलगिरी मा.वि.	१०	१२	२२	११	२१	३२	२१	१९	४०
श्री सहिद स्मृति मा.वि.	२९	२४	५३	३३	२२	५५	४०	४३	८३
श्री पञ्चकन्या नि.मा.वि	२९	२७	५६	३८	४२	८०	३७	४१	७८
जम्मा	८७	८८	१७५	१०४	१०७	२११	१२६	१२५	२५१
औसत विद्यार्थी	२२	२२	४४	२६	२७	५३	३२	३१	६३

Flash I, २०७१

तालिका: २, शिक्षक तालिम विवरण

विवरण	जम्मा शिक्षक	तालिम प्राप्त	तालिम प्राप्त प्रतिशत	कैफियत
नेपाल	६९,३१६	६८६२२	९९	स्वीकृत दरबन्दी
ताप्लेजुङ	११३८	११०३	९७	मात्र
खेवाङ स्रोतकेन्द्र	८१	७०	८७.७	

शैक्षिक तथ्याङ्क, २०७०

तालिका: ३, नमूना विद्यालयहरूमा शिक्षक सङ्ख्या र तालिम विवरण

विद्यालय	जम्मा सङ्ख्या	शिक्षक सङ्ख्या		तालिम प्राप्त प्रतिशत	कैफियत
		तालिम प्राप्त	तालिम अप्राप्त		
श्री पञ्चकन्या प्रा.वि.	५	५	०	१००	दरबन्दी राहत र निजी स्रोत सबै
श्री निलगिरी मा.वि.	१८	१८	०	१००	
श्री गणेश मा.वि.	२०	१८	२	८०	
श्री महेन्द्र नि.मा.वि.	७	५	२	७०	
जम्मा	५०	४६	४	९२	

Flash I, २०७१

तालिका: ४, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात विवरण (प्रा.वि. तर्फ)

विवरण	जम्मा शिक्षक	विद्यार्थी	अनुपात	कैफियत
नेपाल	६९,३१६	४५,०२,६९७	१:६५	स्वीकृत दरबन्दी मात्र
ताप्लेजुड	११३८	२६१७१	१:२२	स्वीकृत दरबन्दी मात्र
खेवाङ स्रोत केन्द्र	१५०	५६८०	१:३६	स्वीकृत दरबन्दी, राहत र निजी सबै
नमूना विद्यालय	५०	१५०१	१:३०	स्वीकृत दरबन्दी, राहत र निजी

विद्यालय तथ्याङ्क, २०६९ र जि.शि का ताप्लेजुड

तालिका: ५, शिक्षकका लागि चाहिने आवश्यक सामग्रीको व्यवस्था

विवरण	स्तर			कैफियत
	नराम्रो	केही मात्रामा	राम्रो	
आवश्यक सामग्रीको उपलब्धता				
कुल रेजा	१	७	०	
रेजा प्रतिशत	१२.५५	८७.५५	०.५	

जि.शि.का., ताप्लेजुड

तालिका: ६, सामग्री उपलब्धता सम्बन्धी विवरण

प्रतिक्रिया	कुलमत	खसेको मत	मत प्रतिशत
शैक्षिक सत्रको सुरुमा नै	१२	३	२५
१ महिना पछि		४	३३
२ महिना पछि		३	२५
३ महिना पछि		२	१६.६

विद्यालय सर्वेक्षण, २०७२/७३

तालिका: ७, कक्षामा बसाइ व्यवस्था सम्बन्धी विवरण

सूचक	स्तर नराम्रो	केही मात्रामा भएको	राम्रो
कार्पेट र चक्लाको व्यवस्था	२	४	२
प्रतिशत	२५	५०	२५

स्थलगत अध्ययन, २०७२/७३

तालिका: ८, विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा अभिभावकको सहभागिता सम्बन्धी विवरण

प्रतिक्रियाहरू	कुलमत	खसेको मत	मत प्रतिशत
उच्च	१८	२	११.११
सामान्य		४	२२.२२
न्यून		७	३३.३३
चासो नै छैन		७	३३.३३

विद्यालय सर्वेक्षण, २०७२/७३

अनुसुची तीन

तालिका: १, प्रगति विवरणको सूचना सम्बन्धी विवरण

प्रतिक्रियाहरू	कुलमत सङ्ख्या	व्यक्त मतसङ्ख्या	मत प्रतिशत
छ	१२	२	१६.६६
छैन		१०	८३.३३

मत सर्वेक्षण, २०७२/७३

तालिका: २, प्रगति विवरण लिन जाने अभिभावकको विवरण

प्रतिक्रियाहरू	कुलमत सङ्ख्या	खसेको मत	मत प्रतिशत
दुई पटक	१२	१	८.३३
तीन पटक		२	१६.६६
तीन पटक भन्दा बढी		२	१६.६६
खवरै हुदैन, जाँदैन		७	५८.३३

मत सर्वेक्षण, २०७२/७३

तालिका: ३, निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीप्रति शिक्षकको धारणा

प्रतिक्रियाहरू	कुल मत	प्राप्तमत	मत प्रतिशत
प्रभावकारी	८	२	२५ प्रतिशत
अप्रभावकारी		३	३७.५ प्रतिशत
नचाँहिदो भन्फट		३	३७.५ प्रतिशत

मत सर्वेक्षण, २०७२/७३

तालिका: ४, कार्य सञ्चयिका प्रति शिक्षकको धारणा सम्बन्धी (वि.नि) व्यक्ति

प्रतिक्रियाहरू	कुलमत	खसेको मत	मत प्रतिशत
राम्रो छ भन्छन्	२	०	० प्रतिशत
नचाँहिदो भन्फट भन्छन्		१	५० प्रतिशत
राम्रो तर काम गर्न गाह्रो भन्छन् ।		१	५० प्रतिशत

मत सर्वेक्षण, २०७२/७३

तालिका: ५, अनुगमन निरीक्षण तथा सुपरीवेक्षण विवरण

क्र.स.	विद्यालयको नाम	२०६९			२०७०			२०७१		
		जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या	अनुगमन गरिएका वि.सं.	प्रतिशत	जम्मा वि.सङ्ख्या	अनुगमन गरिएका वि.सं.	प्रतिशत	जम्मा वि.सङ्ख्या	अनुगमन गरिएका वि.सं.	प्रतिशत
१	श्री पञ्चकन्या प्रा.वि. खेवाड	१६६	१०	६	१५३	-	-	१३८	१२	८.७
२.	श्री निलगिरी मा.वि. मेहेले	१२४	१०	८	१११	५	४.५	९४	-	-
३.	श्री गणेश मा.वि. खेवाड	२६८	-	-	१९०	१०	५.२	१९१	१०	५.२
४.	श्री महेन्द्र नि.मा वि. खेवाड .	२८७	१०	३.५	३०८	-	-	२१४	-	-

विद्यालय सर्वेक्षण, २०७२/७३

तालिका: ६, विद्यालयमा समुदायको सहयोग सम्बन्धी विवरण

प्रतिक्रियाहरू	कुलमत	प्राप्त मत	मत प्रतिशत
अलिअलिमात्र	४	४	१००
प्राय सर्वेजसो		०	०
आवश्यकता अनुसार		०	०
सबै सहयोग		०	०

विद्यालय सर्वेक्षण, २०७२/७३

तालिका: ७, विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा अविभावकको सहभागिता सम्बन्धी प्र.अ./शिक्षकको राय

प्रतिक्रियाहरू	कुलमत	खसेको मत	मत प्रतिशत
उच्च	१२	०	०
सामान्य		२	१६.७
न्यून		८	६६.७
चासो नै छैन		२	१६.७

विद्यालय सर्वेक्षण, २०७२/७३

अनुसूची चार

मिति: २०७३/१/१८

विद्यालयको नाम/ठेगाना .....

प्र.अ. को नाम .....

प्रश्नावली भर्ने शिक्षक/प्र.अ.को नाम ..... हस्ताक्षर .....

योग्यता ..... शिक्षण अनुभव वर्ष .....

तलका प्रश्नमा आफूलाई सही लागेको विकल्पमा रेजा चिन्ह (✓) लगाउनुहोस् ।

(बन्द प्रश्नावली)

१. विद्यार्थीको कक्षाकार्य/गृहकार्य नियमित जाँची अभिलेख राख्नुहुन्छ ?
(क) राख्छु (ख) राख्दिन (ग) कहिलेकाँही मात्र
२. औपचारिक त्रैमासिक र वार्षिक परीक्षाबाहेक नियमित रूपमा अरू परीक्षा लिनुहुन्छ ?
(क) लिन्छु (ख) लिन्न (ग) सम्भव छैन
३. विद्यार्थीको आचरण तथा व्यवहार परिवर्तनको मापन गर्न कुन साधन प्रयोग गर्नुहुन्छ ?
(क) लिखित परीक्षा (ख) मौखिक परीक्षा
(ग) दुवै खाले परीक्षा (घ) रुजु सूची
४. विद्यार्थीलाई परियोजना कार्य दिने गर्नुभएको छ ?
(क) दिने गरेको छु (ख) दिने गरेको छुइनँ
(ग) कहिलेकाँही तर कम (घ) सम्भव छैन
५. पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका, शिक्षण सहयोग सामाग्री आदि सामग्रीहरू कहिले प्राप्त हुन्छन् ?
(क) शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै (ख) १ महिना पछि
(ग) २ महिना पछि (घ) ३ महिना वा सो भन्दा बढी समय पछि

६. विद्यार्थी मूल्यांकन सम्बन्धमा समुदायको सहभागिता र चासो कतिको छ ?

क) उच्च

ख) सामान्य

ग) न्यून

घ) चासो नै छैन

७. तपाईंको प्राथमिक कक्षा (१-३ सम्म) प्रत्येक कक्षामा कति विद्यार्थी राख्नुहुन्छ ?

(क) ८० वा बढी

(ख) ६० देखि ८० सम्म

(ग) ५० देखि ६० सम्म

(घ) ३० देखि ४०

(ङ) ३० वा कम

८. विद्यार्थीहरू शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा कतिको सहभागी हुन्छन् ?

(क) केही हुन्छन्

(ख) सबैजसो सहभागी हुन्छन्

(ग) प्रतिक्रिया देखाउँदैनन्

(घ) वास्ता नै गरिँदैन

९. विद्यार्थीको आन्तरिक मूल्याङ्कन केको आधारमा गर्नुहुन्छ ?

(क) कार्य सञ्चयिकाको आधारमा

(ख) लिखित परीक्षा लिएर

(ग) मौखिक परीक्षा लिएर

(घ) लिखित र मौखिक दुवै परीक्षा लिएर

१०. तपाईंलाई निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कस्तो लाग्यो ?

(क) प्रभावकारी (ख) अप्रभावकारी (ग) नचाहिँदो भन्फट

११. निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिम ५ दिने तालिम लिनुभएको छ ?

(क) लिएको छु

(ख) लिएको छुइन ।

१२. कक्षा शिक्षणको क्रममा विद्यार्थीको कार्य सञ्चयिका फाराम भने गर्नु भएको छ ?

(क) दैनिक रूपमा

(ख) कहिलेकाँही मात्र

(ग) भर्न जान्दिन

(घ) सम्भव छैन ।

१३. कार्य सञ्चयिका कहाँ राख्ने गरिएको छ ?

(क) अफिस दराजमा

(ख) कक्षा कोठामा भण्ड्याएर

(ग) कक्षा कोठाका दराज/बाकसमा

१४. तपाईंको विद्यालयमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन कसरी गर्नु भएको छ ?

(क) बेलाबेला लिखित परीक्षा लिएर (ख) नियमित रूपमा लिखित परीक्षा लिएर

(ग) मौखिक परीक्षा लिएर (घ) कार्य सञ्चयिकाको आधारमा

१५. विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धमा समुदायको सहभागिता र चासो कतिको छ ?

(क) अलिअलि मात्र (ख) प्रायः सबैजसो

(ग) आवश्यकता अनुसार (घ) सबै सहयोग

तलका प्रश्नहरूको छोटो उत्तर बुँदागत रूपमा लेख्नुहोस्

(खुला प्रश्न)

१६. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन गर्न किन कठिन भएको ठान्नु हुन्छ ?

-----

१७. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सही ढंगबाट कार्यान्वयन गर्न के गर्नुपर्ला ?

प्रश्नावली भरेर सहयोग गर्नुभएकोमा धन्यवाद ।

अनुसूची पाँच

मिति: २०७३/१/१८

विद्यालयको नाम/ठेगाना .....

प्रश्नावली गर्ने व्यक्तिको नाम:..... पद:.....

ठेगाना:..... हस्ताक्षर :.....

योग्यता: ..... अनुभव वर्ष: .....

तलका प्रश्नमा आफूलाई सबैभन्दा ठीक लागेको उत्तरमा रेजा चिन्ह (✓) लगाउनुहोस् ।

(बन्द प्रश्न)

१. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली भनेको के हो ?

(क) नियमित रूपमा परीक्षा सञ्चालन गर्ने परिपाटी

(ख) विद्यार्थीका क्रियाकलापका आधारमा नियमित रूपमा विद्यार्थीको उपलब्धि मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी

(ग) औपचारिक मूल्याङ्कन प्रणाली

(घ) थाहा छैन ।

२. विद्यालयमा कक्षा सञ्चालन भए नभएको महिनामा कतिपटक अनुगमन गर्नुहुन्छ ?

(क) १

(ख) २

(ग) ३

(घ) ४

३. वर्तमान विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली कस्तो छ ?

(क) परीक्षामुखी

(ख) व्यावहारिक परिवर्तनमुखी

(ग) राम्रो छ

(घ) थाहा छैन

४. तपाईंको विद्यालयमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन कसरी गर्नु भएको छ ?

(क) बेलाबेला लिखित परीक्षा लिएर (ख) नियमित रूपमा लिखित परीक्षा लिएर

(ग) मौखिक परीक्षा लिएर

(घ) कार्य सञ्चयिकाको आधारमा

५. विद्यार्थी मूल्यांकन सम्बन्धमा समुदायबाट कतिको सहयोग हुन्छ ?

क) अलिअलिमात्र

ख) प्रायः सबै जसो

ग) आवश्यकताअनुसार

(घ) सबै सहयोग

५. विद्यार्थीको निरन्तर मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी बसाल्न के गर्नुपर्ला ?

(क) थोरै विद्यार्थी भर्ना गर्ने

(ख) शिक्षक तालिमको व्यवस्था गर्ने

(ग) तालिम प्राप्त शिक्षकलाई सिकेका कुरा लागू गर्न प्रोत्साहित गर्ने

(घ) नियमित परीक्षामा जोड दिने ।

६. तपाईंको विद्यालयमा शिक्षकहरूले विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रगति फारम नियमित भर्ने गर्नुभएको छ ?

(क) छ (ख) छैन (ग) थाहा छैन (घ) त्यो जिम्मेवारी प्र.अ.को हो ।

७. विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धमा समुदायको सहभागिता र चासो कतिको छ ?

(क) उच्च (ख) न्यून (ग) सामान्य (घ) चासो नै छैन

८. तपाईंको विद्यालयमा विद्यार्थीको कार्य सञ्चयिका फाराम नियमित भर्ने गरेको छ ?

(क) छ (ख) कहींकहीं भरिन्छ (ग) थाहा छैन (घ) वास्तै हुँदैन

तलका प्रश्नहरूको छोटो उत्तर बुँदागत रूपमा लेख्नुहोस् ।

(खुला प्रश्न)

९. कार्य सञ्चयिका व्यवस्थापनमा के-के समस्या देख्नुहुन्छ ?

-----

१०. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयनमा के के समस्या छन् ?

-----

११. विद्यार्थीको मूल्याङ्कन नियमित रूपमा गर्ने कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन तपाईंको विद्यालयमा थप के गर्नुपर्छ भन्ने ठान्नुहुन्छ ?

अनुसूची छ

मिति: २०७३/१२/२६

कार्यालय/स्रोत केन्द्रको नाम र ठेगाना-----

वि.नि./स्रोतव्यक्तिको नाम: -----

ठेगाना: ----- हस्ताक्षर: -----

शैक्षिक योग्यता: ----- अनुभव वर्ष: -----

तलका प्रश्नमा आफूलाई सही लागेको उत्तरमा ठीक चिन्ह लगाउनुहोस् ।

(बन्द प्रश्न)

१. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली किन आवश्यक छ ?

(क) कक्षा चढाउन

(ख) सुधारात्मक शिक्षण गर्न

(ग) विद्यार्थीको बानी व्यवहार थाहा पाउन

(घ) बढी विद्यार्थी उत्तीर्ण गराउन

२. शिक्षकहरूका लागि वर्षमा कति पटक निरन्तर मूल्याङ्कनसम्बन्धी तालिम संचालन गर्नु भएको छ ?

(क) १

(ख) २

(ग) ३

(घ) ४

३. विद्यालय र समुदायमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रतिक्रिया के छ ?

(क) सकारात्मक

(ख) नकारात्मक

(ग) मिश्रित

(घ) प्रतिक्रिया देखाउँदैनन् ।

४. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन नसक्नुमा को बढी जिम्मेवार ठान्नुहुन्छ ?

(क) विद्यालय व्यवस्थापन समिति

(ख) शिक्षक

(ग) प्र.अ.

(घ) सुपरिवेक्षण एकाइ

५. विद्यालयमा कार्य सञ्चयिका फाराम (Portfolio) भर्ने गरेको छ कि छैन ?

(क) प्रायःले भरेका छन्

(ख) कुनै कुनै विद्यालयले भरेका छन् ।

(ग) कमैले मात्र भरेका छन्

(घ) कसैले भरेका छैनन् ।

६. कार्य सञ्चयिका फाराम सम्बन्धमा शिक्षकको प्रतिक्रिया कस्तो पाउनुभएको छ ?

(क) राम्रो छ भन्छन्

(ख) नचाहिँदो भन्छन्

(ग) राम्रो तर काम गर्न गाह्रो

(घ) परीक्षा नै काफी छ ।

७. विद्यालयमा शिक्षकहरूले तालिममा सिकेअनुसार सूचकमा आधारित क्रियाकलापहरू गराउनुहुन्छ ?

(क) सबैले गराउँछन्

(ख) प्रायः धेरैले गराउँछन्

(ग) कमैले मात्र गराउँछन्

(घ) कसैले गराउँदैनन्

८. निरन्तर मूल्याङ्कन कार्यान्वयनमा अभिभावकको सहभागिता कस्तो पाउनु भएको छ ?

(क) उच्च

(ख) सामान्य

(ग) न्यून

(घ) चासो नै छैन

तलका प्रश्नहरूको छोटो उत्तर बुँदागत रूपमा दिनुहोस् ।

(खुल्ला प्रश्न)

९. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन गर्न तपाईंले विद्यालयमा के के सहयोग गर्नुभएको छ ?

-----

१०. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयनमा देखिएका अप्ठ्याराहरू के के हुन् भन्ठान्नुभएको छ ?

-----

११. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयनमा देखिएका चुनौती सामना गर्न के के गर्नुपर्ला ?

प्रश्नावली भरेर सहयोग गर्नुभएकोमा धन्यवाद ।

अनुसूची सात

मिति: २०७३/१/१८

विद्यालयको नाम र ठेगाना-----

वि.व्य.स. अध्यक्षको नाम र ठेगाना: -----

हस्ताक्षर: ----- शैक्षिक योग्यता: -----

तलका प्रश्नमा आफूलाई सही लागेको उत्तरमा ठीक चिन्ह लगाउनुहोस् ।

(बन्द प्रश्न)

१. तपाईंको बच्चाको पढाईको मूल्याङ्कन कसरी हुन्छ ?
क) लिखित परीक्षा लिएर
ख) मौखिक परीक्षा लिएर
ग) दुवैखाले परीक्षा लिएर
घ) कार्यसञ्चयिकाको आधारमा
२. विद्यालयले विद्यार्थी प्रगतिको जानकारी गराउँछ, कि गराउँदैन ?
क) गराउँछ
ख) गराउँदैन
ग) वास्तै हुँदैन
३. आफ्ना नानीहरूको प्रगती विवरण लिन वर्षमा कतिपटक विद्यालय जानुहुन्छ ?
क) दुई पटक
ख) तीन पटक
ग) तीन पटकभन्दा बढी
घ) खबरै हुँदैन, जाँदिन
४. तपाईंसँग विद्यालयले विद्यार्थीको गृहकार्य, अनुशासन, मानवीय व्यवहारसम्बन्धी जानकारी लिन्छ, कि लिँदैन ?
क) लिन्छ
ख) लिँदैन
५. आजभोलि उदार कक्षोन्नतीको व्यवस्था लागू भएको छ । यो व्यवस्था तपाईंलाई कस्तो लागेको छ ?
क) राम्रो
ख) नराम्रो
ग) ठिकै
६. तपाईंलाई विद्यार्थीको प्रगति विवरण हस्ताक्षर गराउने गरिएको छ ?
क) छ
ख) छैन
७. तपाईंको नानीलाई गृहकार्य लगायत विद्यालयले गर्न लगाएका कामहरूमा सहयोग गर्नुहुन्छ ?
क) सधैं गर्छु
ख) कहिलेकाँही गर्छु

- ग) गर्दिन
- घ) जान्दिन, कसरी गर्नु ?
८. तपाईंको नानीले विद्यालयका क्रियाकलापहरूका बारेमा केही कुरा सुनाउँछन् कि सुनाउँदैनन् ?
- क) सुनाउँछन्
- ख) सुनाउँदैनन्
- ग) कहिलेकाँही मात्र सुनाउँछन्
९. तपाईं आफ्नो नानी पढ्ने गरेको कक्षा क्रियाकलाप हेर्न कहिल्यै विद्यालय जाने गर्नु भएको छ ?
- क) प्राय जान्छु
- ख) कहिलेकाँही जान्छु
- ग) जाँदिन
१०. आफ्नो नानी नियमित विद्यालय गए/नगएको चेक गर्ने गर्नुभएको छ ?
- क) सधैं चेक गर्छु
- ख) चेक गर्दिन
- ग) वास्तै हुँदैन
११. वर्तमान प्राथमिक पाठ्यक्रमले विद्यार्थीको क्रियाकलापको आधारमा भरिएको कार्यसञ्चयिकाको आधारमा कक्षा चढाउने व्यवस्था गरेको छ । तपाईंलाई यो व्यवस्था कस्तो लाग्छ ?
- क) राम्रो
- ख) नराम्रो
- ग) यसबारेमा थाहा छै

तलका प्रश्नहरूको छोटो उत्तर बुँदागत रूपमा दिनुहोस् ।

(खुल्ला प्रश्न)

- क) विद्यार्थी मूल्यांकन प्रक्रियालाई थप प्रभावकारी बनाउन के गर्नुपर्ला ?
-
- ख) निरन्तर मूल्यांकन प्रणालीको कार्यान्वयन गर्न तपाईंको विद्यालयमा के-के समस्या देख्नुभएको छ ?
-
- ग) निरन्तर मूल्यांकन प्रणालीको कार्यान्वयनमा देखिएका चुनौती सामना गर्न के-के गर्नुपर्ला ?
-

प्रश्नावली भरेर सहयोग गर्नुभएकोमा धन्यवाद

अनुसूची आठ
कक्षा अवलोकन फारम

मिति: २०७३/१/१५

विद्यालयको नाम :-----

कक्षा :-----

कक्षा अवलोकन गरी उपयुक्त कोठामा रेजा चिन्ह लगाउनुहोस् ।

संकेत :-   न-नभएको   के-केहीमकत्रामा भएको   रा- राम्रो

क्र.सं.	अवलोकन पक्षहरू	न	के	रा
१.	बस्नका लागि चक्ला र कार्पेटको व्यवस्था			
२.	कक्षाकोठामा सरसफाई र सजावट			
३.	प्रदर्शित सामग्री विद्यार्थीले देख्न सक्ने गरी राखिएको			
४.	कक्षाकोठामा पुस्तकालय			
५.	आवश्यक शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता			
६.	शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग			
७.	सिकाई उपलब्धी सूचकको प्रदर्शन			
८.	सिकाई उपलब्धीमा आधारित शिक्षण सिकाइ			
९.	विद्यार्थीको नमूना कार्य संकलन			
१०.	कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग			

अवलोकन कर्ताको नाम :-

हस्ताक्षर :-

मिति :-

अनुसूची नौ

नमुना विद्यालयहरुका प्र.अ. तथा शिक्षकहरुको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	ठेगाना	प्र.अ.	शिक्षकहरु
१.	श्री महेन्द्र नि.मा.वि.	खेबाङ-२	श्री उमापति दाहाल	श्री पवित्रा भट्टराई श्री प्रेमप्रसाद गौतम
२.	श्री निलगिरी मा.वि.	मेहेले-९	श्री इन्द्र कटुवाल	श्री वीरेन्द्र कडरिया श्री प्रेम घिमिरे
३.	श्री गणेश मा.वि.	खेबाङ-४	श्री दीपेन्द्रकुमार बस्नेत	श्री तारा दाहाल श्री चिरञ्जिवी मोते
४.	श्री पञ्चकन्या प्रा.वि.	खेबाङ-२	श्री रुद्रप्रसाद दाहाल	श्री नेत्रप्रसाद सापकोटा श्री यमनाथ पौडेल

अनुसूची दश

नमुना विद्यालयका वि.व्य.स. अध्यक्ष तथा अभिभावकहरुको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	वि.व्य.स. अध्यक्ष	अभिभावक	ठेगाना
१.	श्री महेन्द्र नि.मा.वि.	श्री ज्ञानु ताम्लिङ	श्री गुरु ताम्लिङ श्री टेकबहादुर सार्की श्री त्रिलोचन अधिकारी	खेवाङ-२ खेवाङ-२ खेवाङ-२
२.	श्री निलगिरी मा.वि.	श्री तिल ब. लिङ्देन	श्री कुमार लिङ्देन श्री अञ्जना खड्का श्री बिन्दा राई	मेहेले-९ मेहेले-८ मेहेले-९
३.	श्री गणेश मा.वि.	श्री गजेन्द्रप्र. तुम्याङ	श्री विद्या दाहाल श्री दिनेश गौतम श्री भीम पाण्डे	खेवाङ-४ खेवाङ-४ खेवाङ-३
४.	श्री पञ्चकन्या प्रा.वि.	श्री रुप ना. भट्टराई	श्री भीम प्र. अधिकारी श्री बुद्ध खतिवडा श्री पेम्बा शेर्पा	खेवाङ-४ खेवाङ-४ खेवाङ-४

अनुसूची एघार

खेबाड स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत पर्ने विद्यालयहरू

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	ठेगाना	प्र.अ.
१.	श्री पञ्चकन्या प्राथमिक विद्यालय	खेबाड-२	श्री रुद्रप्रसाद दाहाल
२.	श्री सुरुम्खिम माध्यमिक विद्यालय	सुरुम्खिम-७	श्री हेम पौडेल
३.	श्री महेन्द्र निम्न माध्यमिक विद्यालय	खेबाड-२	श्री उमापति दाहाल
४.	श्री पाथिभरा प्राथमिक विद्यालय	खेबाड-८	श्री सावित्रा दाहाल
५.	श्री लक्ष्मी माध्यमिक विद्यालय	मामांखे-८	श्री लक्ष्मी माबो
६.	श्री शीतला प्राथमिक विद्यालय	खेबाड-६	श्री केदार सापकोटा
७.	श्री निलगिरी माध्यमिक विद्यालय	मेहेले-९	श्री इन्द्र कटुवाल
८.	श्री कञ्चनजङ्घा माध्यमिक विद्यालय	याम्फूदिन-९	श्री अमर लिम्बू
९.	श्री बालकल्याण प्राथमिक विद्यालय	सुरुम्खिम-७	श्री पूर्ण राई
१०.	श्री गहुँवारी प्राथमिक विद्यालय	याम्फूदिन-७	श्री चन्द्र कडरिया
११.	श्री कालिका प्राथमिक विद्यालय	मेहेले-४	श्री विश्वेश्वर शाह
१२.	श्री खाम्पयोग प्राथमिक विद्यालय	सुरुम्खिम-४	श्री दिनेश गौतम
१३.	श्री किराँतेश्वर प्राथमिक विद्यालय	मेहेले-३	श्री चन्द्र लिम्बू
१४.	श्री सुरुम्खिम प्राथमिक विद्यालय	सुरुम्खिम-९	श्री गोपाल कडरिया
१५.	श्री बुरुम्खिम प्राथमिक	सुरुम्खिम-८	श्री गौरीशङ्कर भट्टराई
१६.	श्री जलेश्वर प्राथमिक विद्यालय	याम्फूदिन-५	श्री पासाड भोटे
१७.	श्री सहदेश प्राथमिक विद्यालय	मेहेले-५	श्री लीलाचन्द्र गौतम
१८.	श्री पाथिभरा प्राथमिक विद्यालय	मेहेले-४	श्री गणेश गौतम
१९.	श्री तमोर प्राथमिक विद्यालय	मामांखे-३	श्री सन्त राई
२०.	श्री जलकन्या प्राथमिक विद्यालय	खेबाड-२	श्री गुरु ताम्लिङ
२१.	श्री गंगा प्राथमिक विद्यालय	मामांखे-६	श्री सहदेव यादव
२२.	श्री सुदाप प्राथमिक विद्यालय	मामांखे-९	श्री मेघप्रसाद भट्टराई
२३.	श्री सिंहलीला प्राथमिक विद्यालय	याम्फूदिन-४	श्री खड्ग गुरुङ
२४.	श्री अमरावती प्राथमिक विद्यालय	मेहेले-३	श्री रामकिशोर महतो
२५.	श्री हिरिडटार प्राथमिक विद्यालय	सुरुम्खिम-२	श्री लक्ष्मण तामाङ
२६.	श्री सप्तऋषि प्राथमिक विद्यालय	याम्फूदिन-७	श्री चन्द्रबहादुर गुरुङ
२७.	श्री जनकल्याण प्राथमिक विद्यालय	मामांखे-३	श्री पदम कडरिया
२८.	श्री सिंहलीला प्राथमिक विद्यालय	मेहेले-६	श्री चन्द्र बुढाथोकी